

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та світової літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

Н. Г. Мельник

Протокол № _____

« ____ » _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2019 р.

**ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ЖАНРУ СІМЕЙНОЇ САГИ У ТВОРЧОСТІ
ВОЛОДИМИРА ЛИСА**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УМЛМ-14 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова та література),
Федоряки Людмили Петрівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Журба С. С.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Федоряка Л. П. Художня своєрідність жанру сімейної саги у творчості Володимира Лиса: рукопис. Кривий Ріг, 2019. 79 с.

У кваліфікаційній праці досліджено своєрідність жанру сімейної хроніки у творчому доробку Володимира Лиса – романах «Століття Якова» та «Соло для Соломії», зокрема розкрито зміст поняття роман-сімейна сага; виокремлено основні складові цього жанру – історизм, документальність, хронологія подій, психологізм образів; вказано на взаємовплив жанрів історичного роману та сімейної саги; акцентовано на зображенні долі окремої людини на тлі історії України упродовж ХХ століття.

Ключові слова: сімейна сага, хроніка, історична проза, документальність, роман, образ, персонаж, часопростір, хронологія, історія людини, історія народу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. РОМАН–СІМЕЙНА ХРОНІКА В СИСТЕМІ ЖАНРІВ ПРОЗИ	8
1.1. Теоретичні основи дослідження жанру роману-сімейної саги...	8
1.2. Жанровий різновид роману-сімейної хроніки в українській літературі.....	16
1.3. Розвиток жанру роману-сімейної хроніки у зарубіжній літературі.....	23
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. РОМАН «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» ВОЛОДИМИРА ЛИСА ЯК ХУДОЖНІЙ ДОКУМЕНТ ПРО ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ У ХХ СТОЛІТТІ	33
2.1. Взаємовплив жанрів історичного роману та родинної саги.....	33
2.2. Історія Якова Межа – доля людини в контексті складних перипетій ХХ століття.....	41
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ» ВОЛОДИМИРА ЛИСА: ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД СІМЕЙНОГО РОМАНУ-ХРОНІКИ.....	50
3.1. Жанрова своєрідність роману.....	50
3.2. Життєпис жінки на тлі історії у романі	58
Висновки до розділу 3.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Сучасна українська проза демонструє поліфонічність текстової структури, кітчевий характер, гру з текстом та читачем, і, художню інтерпретацію історії. Художніми творами «Фелікс Австрія» Софія Андрухович, «Ворошиловград» Сергій Жадан, Андрій Кокотюха «Червоний», Володимир Лис «Століття Якова», Петро Лущик «Настане день, закінчиться війна», Марія Матіос «Солодка Даруся», Володимир Шкляр «Залишенець. Чорний ворон», «Маруся» та інші репрезентують історичну тему в сучасній українській літературі.

Історична проза ХХІ століття переживає оновлення жанру завдяки зміні ідеологічної парадигми у суспільстві. Відбувається зміна канону жанру історичного роману: розширення тематичного горизонту, наявні жанрові модифікації, не має чітких жанрових обмежень. Постмодерний роман характеризується співвідношенням традиційного і новаторського. У сучасній українській літературі історична проза переживає своєрідне відродження, модним трендом є сімейна сага.

У сучасній прозі спостерігається зростання дефініцій жанру роману, пов'язаних з технікою оповіді, авторською грою, рецептивною настановою митця: роман-сага, роман-щоденник, роман-хроніка, роман-колаж, роман-синтез. Постмодерна проза характеризується «індивідуально-авторським нарративним дискурсом, прагненням деканонізації жанру та стильовими пошуками, подоланням межі між масовою та інтелектуальною літературою» [22, с. 63]. Оновлення романного жанру письменниками-постмодерністами відбувається відповідно до нових канонів у сучасній літературі: декларується індивідуально-авторський жанр, синкретизм жанрових форм, жанровий еkleктизм.

Українські прозові твори на історичну тему початку ХХІ століття цікаві не лише подіями минулого, а й тим, що автори звертаються до проблем окремої людини, яка переживає ті чи інші історичні події. У сучасній українській

літературі історична проза переживає своєрідне відродження, модним трендом є сімейна сага. Жанр сімейного роману-хроніки у літературознавстві зараховували до жанру літературної хроніки, або ж визначали як підвид роману виховання. Романна традиція сімейних хронік наявна у багатьох літературах: німецькій – «Будденброки» Томаса Манна, французькій – епопея «Ругон-Маккари» Еміля Золя, англійській – «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі, колумбійській – «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса тощо. У вітчизняній літературній традиції до сімейної хроніки можна віднести прозові твори ХІХ століття – «Пан Халявський» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Люборацькі» Анатолія Свидницького. Жанровий різновид роману-сімейної хроніки у сучасній епіці представлений творами Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», Тетяни Белімової «Вільний світ» тощо. Романи Володимира Лиса виділяються переосмисленням долі людини майже за столітню історію її життя, звичайного селянина Полісся. На думку Світлани Бородіци, «якісно новим етапом у творчості Володимира Лиса стала своєрідна діалогія «Століття Якова» та «Соло для Соломії», у якій він творчо переосмислює давню і шляхетну традицію західноукраїнської літератури: через непросту людську долю показати історичну епоху» [12, с. 65].

Дослідженням творчого доробку Володимира Лиса займались В. Агеєва, Т. Біленко, С. Бородіца, О. Забужко, О. Клименко, Я. Поліщук, Т. Прохасько, Роксоляна Свято, Л. Скорина, Т. Хом'як, Л. Якимчук та інші. Однак питання жанрових особливостей романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» малодосліджене, що й визначає **актуальність роботи**.

Мета роботи полягає в тому, щоб шляхом аналізу з'ясувати жанрову специфіку романів Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії» та своєрідність авторського художнього мислення, що реалізується через дефініцію – сімейна сага.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання таких **завдань**:

- опрацювати літературознавчі джерела з досліджуваної проблеми;
- простежити особливості роману сімейної хроніки в українській та зарубіжній літературах;
- розкрити новаторський характер жанрової приналежності романів;
- вказати на взаємовплив жанрів історичного роману та сімейної саги;
- проаналізувати особливості творення художнього образу людини в контексті складних перипетій ХХ століття;
- вказати на художнє осмислення історії автором у романах;
- дослідити специфіку авторської інтерпретації жанру роману – сімейна сага.

Об’єкт дослідження – романи «Століття Якова», «Соло для Соломії» Володимира Лиса.

Предметом наукової праці є взаємовплив історичного роману-хроніки і сімейної саги, художнє осмислення долі людини на тлі історії держави у романах «Століття Якова», «Соло для Соломії» Володимира Лиса.

Наукова новизна. Магістерське дослідження є спробою цілісного концептуального дослідження прозових творів Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії» з погляду жанрології. У роботі шляхом текстуального аналізу окреслено жанрову модифікацію творів, визначено індивідуально-авторську трансформацію роману у контексті сучасної української літератури – сімейна сага, вказано на особливості хронотопу, особливості зображення художнього образу людини у контексті історії держави протягом століття.

Методи дослідження: 1) метод стильового аналізу – дослідження прози В. Лиса у контексті вітчизняної літератури; 2) біографічний метод – необхідний для пояснення творчості письменника, спираючись на його біографію; 3) формальний метод (структуралізм) – застосовувався для дослідження структури творів; 4) стилістичний метод – виявлення ідіостилію письменника; 5)

методологія рецептивної поетики – аналіз романів як багаторівневої структури, орієнтованої на реципієнта-інтелектуала.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали можуть бути використані на уроках позакласного читання та на факультативних заняттях у класах з поглибленим вивченням української мови і літератури в загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях при вивченні творів сучасної української літератури.

Апробація роботи. Дослідження апробоване на X Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філологія: здобутки і перспективи» (2019). Матеріали опубліковано у збірниках студентських наукових робіт: *Федоряка Л.* «Соло для Соломії» Володимира Лиса: жанровий різновид сімейного роману-хроніки. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи* : збірник матеріалів X Всеукраїнської студентської наукової інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 10. С. 172–177; *Федоряка Л.* Взаємовплив жанрів історичного роману та родинної саги у творі «Століття Якова» Володимира Лиса. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2019. Вип. 6. С. 114–120.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (79 позицій). Загальний обсяг роботи – 79 сторінок, з яких основного тексту – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

РОМАН-СІМЕЙНА ХРОНІКА В СИСТЕМІ ЖАНРІВ ПРОЗИ

1.1. Теоретичні основи дослідження жанру роману-сімейної саги

Сучасний роман має розгалужену жанрову систему, характеризується змішанням жанрів, своєрідною епатажністю, осмисленням соціальних проблем та історичної пам'яті.

Соціальні та духовні зміни, які відбулися у суспільстві в кінці ХХ століття визначили необхідність переосмислення морально-етичних цінностей особистості та репрезентовані темою сім'ї у прозі українських митців початку ХХІ століття. Жанр сімейного роману, що розвивався у літературі ХІХ – ХХ століть модифікований у сімейну хроніку та сімейну сагу у літературі перших десятиліть ХХІ століття.

Жанр роману сімейної хроніки тільки у ХХ столітті починає окреслюватися у літературознавстві. Цій проблемі присвячена низка досліджень в зарубіжному та українському літературознавстві, зокрема праці Керстін Делл, Деніса Джонса, Ніни Ніколаєвої, Євгена Нікольського, Наталії Порохняк, Ірини Разумової, Ї-Лінг Ру та інших. Питання виникнення, розвитку і становлення роману-сімейної хроніки є актуальним для сучасних літературознавчих досліджень.

Термін «роман-хроніка» українські дослідники визначають як літературну форму роману, що «містить викладення подій в їх часовій послідовності в житті однієї людини чи цілої сім'ї. Але крім цього містить суто романні засоби – переживання і конфлікти людей. Сюжетоутворюючу роль грає саме час, розповідь – це почергова зміна епізодів» [38, с. 368].

Безперечно, хроніка (від грецьк. *χρονικά* – літопис) – «різновид історичного твору, в якому лише порічно, іноді – у вигляді новел, фіксуються певні громадські, політичні, родинні події, пов'язані з періодами діяльності

певних осіб» [40, с. 562]. Хроніки передають достовірну інформацію. Цей жанр був поширений у Візантії, Франції, Англії у добу Середньовіччя, в Україні – у давній період історії та козацьку добу. Традиція хронік позначилася на романному жанрі, доповнилася щоденниками, спогадами, біографіями – родинні романи, романи виховання. У ХХ столітті відбувається тяжіння до документальності, масштабності зображення подій. Прикладом романів-хронік є твори Мартена дю Гара «Сімя Тібо», Михайла Салтикова-Щедрина «Історія одного міста», «Люборацькі» Анатолія Свидницького, «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, «Марія» Уласа Самчука, «Хроніка міста Ярополя» Юрія Щербака та інші.

Роман-сага характеризується зображенням історії родини і близький до роману-хроніки. Термін «сага» бере початок із скандинавського епосу, де ним позначали «давній ісландський прозовий твір, якому притаманний історичний та побутовий реалізм, психологізм, епічність, простота викладу» [38, с. 368]. Внаслідок модернізації жанру, в сучасних сагах чільне місце відводиться сімейній історії. Письменники виокремлюють соціально-історичний та родинно-інтимний аспекти саги й переплітають у творах, створюючи багатопланову картину буття, демонструючи несумісність ціннісних орієнтирів на життя представників різних поколінь і родин, конфлікти серця і розуму, протистояння гріха й любові як категорій, що не мисляться поза людським існуванням. Цей жанр у зарубіжній літературі представлений творами Джона Голсуорсі «Сага про Форсайтів», «Будденброки» Томаса Манна, «Ті, що співають у терені» Коллін Мак-Каллоу, «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса; в українській – «Стежка в траві. Житомирська сага», «Тіні зникомі» Валерія Шевчука, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Століття Якова», «Соло для Соломії» Володимира Лиса тощо. Книжки із розлогими сімейними історіями є досить популярними у сучасній літературі.

Темі сімейних відносин у сучасному зарубіжному та українському літературознавстві присвячена низка ґрунтовних досліджень, у яких визначені

основні підходи до класифікації творів про родину. Серед них виділяють два таких підходи: один із них представлений дослідженням Керстін Делл, інший – Денісом Джонсом.

Керстін Делл у праці «Сімейний роман Північної Америки в другій половині ХХ століття: вивчення жанру» («The Family Novel in North America from Post – war to Post – Millennium: A study in Genre») виділяє такі підвиди цього жанру: сімейний «романс» – твір, у якому зображується зародження сім'ї, розповідь про початок стосунків, розвиток почуттів, заручини, одруження; домашній роман (сімейно-побутовий роман), у якому зображено побутові сцени, опис стосунків та спосіб життя сім'ї в межах одного покоління; сімейний роман, в якому описується нуклеарна сім'я, в межах одного чи двох поколінь; сімейна сага чи роман-сімейна хроніка, що включає зображення життя більше двох поколінь [76, с. 33–35]. Дослідниця не чітко розмежовує домашній роман та сімейний роман. Соціально-психологічний досвід автора дав підстави Керстін Делл диференціювати сімейні романи за расовою чи релігійною приналежністю, за антропологічним типом сім'ї яку зображено (англосаксонські протестантські сім'ї білих чи сім'ї афроамериканців, єврейські сім'ї тощо) [76].

У монографії «Наративна структура родинної системи та семіотика оповіді» («The matrix of narrative family systems and the semiotics of the story») Деніс Джонс виділяє шість фаз сімейних стосунків у романі: фази дитинства і період ранньої зрілості; моменти, коли герой від'їжджає з дому; період вибору шлюбного партнера; період одруження; стосунки між чоловіком і дружиною; історії про стосунки дорослих та дітей (тема батьківства). Також дослідник виділяє обмежуючі сюжети, в яких описується смерть або можлива загибель героя чи героїв [77, с. 207]. Автор дослідження погоджується, що даний підхід нагадує «життєвий цикл», проте «важливість кожної фази визначається <...> позиціонуванням фігури (героя) в межах самої сім'ї чи у мережі стосунків, які охоплює поняття „сім'я”» [77, с. 208].

Термінологічне визначення поняття роману-сімейної хроніки у зарубіжному літературознавстві чітко не окреслене. Літературознавці використовують різні терміни для означення об'єкта дослідження. Як приклад, науковці беруть найвідоміший роман Джона Голсуорсі «Сага про Форсайтів», який вважають класичним прикладом роману-сімейної хроніки. Польський дослідник Юрій Пальчевський використовує термін *roman-fleuve* (роман-ріка) і подає його основні характеристики: реалістичне розгортання подій роману на історичному тлі, де зображуються, принаймні, два покоління однієї родини [79, с. 6]. Американська дослідниця І-Лінг Ру послуговувалась терміном *family novel*, тобто сімейний роман [78]. Керстін Делл пропонує поняття *family saga*, сімейна сага, чи *family chronicle*, сімейна хроніка стосовно твору Дж. Голсуорсі [76].

У французькому літературознавстві зустрічаємо термін «*le-romancycle familia*» (сімейна хроніка), даний А. Тібодє для романів про історію сім'ї в кількох поколіннях в їх природних зв'язках [Цит. за 78, с. 9]. Тривалий час поняття роману-сімейної хроніки, чи сімейного роману, взагалі трактувалося літературними критиками як «тривіальний» жанр, який не вартує вивчення та дослідження.

Питання романного жанру розкрито у дослідженнях Михайла Бахтіна, який, визначаючи диференціацію роману, виділяє «роман поколінь», визначає особливості цього жанру, вказує на один із мотивів – «порушення ідилії» (розпаду), що пов'язано у творах кінця XIX – початку XX століть з катаклізмами епохи [7]. Роман виховання тісно пов'язаний із романом становлення та біографічним. Російський літературознавець вказував на «необхідність історичного змалювання та вивчення романного жанру» [7, с. 199], адже історична складова у романі тісно пов'язана із зображенням життя людини, її взаємодії зі світом, становлення і формування особистості під впливом суспільних обставин.

У дослідженні Керстін Делл «Сімейний роман Північної Америки в другій половині ХХ століття: вивчення жанру» окреслено романну традицію кінця ХХ століття. Позиція авторки щодо природи художньої творчості визначається трактуванням літератури, що ігнорує розуміння літературного твору як «специфічного відбитка економічних, соціальних, політичних і культурних подій певного періоду, як „реакцію” на „координати певного часу”» [76, с. 7]. Літературознавиця вважає, що часто сімейний роман асоціюється з домашнім романом, до останнього відносяться і документальні хроніки – описи родоводу, родового дерева, відомі в Європі під назвою «домашні хроніки». Хоча домашні романи і не відбивають всіх проблем суспільного, побутового буття людини, проте цей жанр близький до сімейного роману, «який не тільки дуже живий, але й радикальний і революційний, як і час, у який відповідні тексти були написані» [76, с. 7].

Аналізуючи американський роман другої половини ХХ століття, Керстін Делл вказує на здатність літературного тексту визначати стан американського суспільства й встановити його діагноз – «social diagnosis» (соціальний діагноз) [76, с. 9]. Дослідниця інтерпретує хворобу як певне очищення, як катарсис, здатний оновити душу, очистити стосунки в межах однієї сім'ї [76, с. 10].

Грунтовним дослідженням у сучасному літературознавстві жанру роману-сімейної хроніки вважають монографію Ї-Лінг Ру «Сімейний роман. До жанрового визначення» («The family Novel. Toward a generic definition»). Аналізуючи твори письменників Західної Європи (Англії, Німеччини, Франції) та Азії дослідниця виділяє такі типи романів: family novel proper (власне сімейний роман), novels (роман взагалі) та сімейний роман як окремий різновид (суб-жанр), вказуючи, що «сімейний роман не розвивався як окремий жанр аж до початку ХХ століття» [78, с. 4]. На думку дослідниці, у світовій традиції твір Томаса Манна «Будденброки» став першим прототипом «сімейного роману на Заході, який маркує швидкий розвиток цього суб-жанру тому, що він показує більш відмінну форму, що відділяє його від інших видів роману» [78, с. 6].

Центральною темою у романах цього жанру став «занепад (decline) роду» [78, с. 168]. Сучасні письменники прагнуть вписати у сучасну форму давні традиції, звертаючись до міфологізму, психологізму та фрагментації [78, с. 169]. Ї-Л. Ру вважає, що сімейний роман є «енциклопедією, що дозволяє подивитись на людей, життя, атмосферу однієї нації в минулому» [78, с. 169].

Американська дослідниця визначає і декілька типів стосунків, які покладені в основу сімейного роману, серед них виділяє два основні: батько – син (конфлікт поколінь) та чоловік – дружина (конфлікт сімейних відносин) [76, с. 180]. Керстін Делл доповнює можливі варіанти конфліктів: мати – син, мати – дочка, батько – дочка [76, с. 29]. Конфлікти в сім'ї, вважає Ї-Лінг Ру, впливають на релігійне спрямування в родині – зміна віри з старої на нову. Міфологічний аспект у романі-сімейній хроніці проілюстрований на прикладах теми втраченого Раю, гріхопадіння Адама і Єви, тобто загибель сім'ї у творах цього жанру може розглядатися як епічна реалізація біблійного міфу про вигнання з Раю [78, с. 173]. Дослідниця припускає, що асоціації з жертвою Ісуса у літературознавців може викликати сюжет із загибеллю сина у романі сімейній-хроніці [78, с. 174]. Ї-Лінг Ру вказує на наративні структури, наявні у сімейних романах, що реалізовані у вертикальній (від предків до нащадків) та горизонтальній (стосунки між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми) площині [78, с. 180-181].

Російська етнолог Ірина Разумова досліджує сімейний наратив в усній народній творчості, акцентуючи на розповідній традиції про рід, родину, генеалогічний час та сімейний час [57]. Проблему хронікальності наративу в романі сімейній-хроніці обстоює Ніна Ніколаєва [45, с. 74]. Ілюструє прикладами з творів українських (Анатолій Свидницький «Люборацькі») та зарубіжних (Джон Голсуорсі «Сага про Форсайтів») панораму життя суспільства та розвиток сімейних стосунків у наукових дослідженнях Наталії Порохняк [52].

Питання жанру сімейного роману у наукових розвідках англо-американських та російських літературознавців вже знайшло своїх дослідників. Проте, єдиного підходу до визначення терміну «роман-сімейна хроніка» ще не існує, також відсутні критерії класифікації цього жанру.

Сучасна українська дослідниця жанру роману-сімейної хроніки Наталія Порохняк, спираючись на праці зарубіжних науковців, окреслює розвиток жанру сімейної хроніки в українській прозі та виділяє основні типологічні риси цього жанру: реалістичне зображення сім'ї в кількох поколіннях; основна тема – загибель роду; використання специфічної для цього типу роману наративної форми; смерть батька є знаком занепаду чи зникнення родини, роду; на прикладі життя однієї родини показано певний історичний період із життя окремої нації, зображення типу культури в минулому, життя і еволюцію вибраної автором спільноти в часі і просторі; основними конфліктами є протистояння між батьком і сином, чоловіком і дружиною; у романі сімейній-хроніці реалізується проблема сім'ї-Раю, міфологема втрати героєм сім'ї як вигнання з Раю [52, с. 153-154]. Безперечно, що у наративі про рід авторка роботи простежує зв'язок із давніми усними оповіданнями, родовими переказами, родовими сагами, сімейними хроніками. Визначаючи місце саг в історії літератури, дослідниця вказує на функції сімейних хронік у збереженні матеріалу й передачі інформації про рід: художню, дидактичну, культурологічну. Родинні перекази є дуже важливими для членів кожної сім'ї, тому, на думку Наталії Порохняк, на сучасному етапі розвитку антропології актуальним залишається питання «про важливість створення власної сімейної історії для кожної людини, зокрема, як спосіб її самоідентифікації, пошуку власного місця в ланцюгу поколінь, подоланні індивідуальних та суспільних кризових явищ» [53, с. 225].

Дослідник Євген Нікольський на прикладі творів російської літератури вказує на особливості роману-сімейної хроніки: лінійна хронікальність і сімейна проблематика (наявність кількох поколінь одного роду, мікроклімат

родини, проблеми батьків і дітей), специфіка історизму [46]. Історизм роману-сімейної хроніки, на думку російського літературознавця, визначає особливий погляд прозаїків на історію, «применшуючи її масштаби й олюднуючи її» [46, с. 58], цим самим демонструючи приватне життя сім'ї, через яке реалізуються загальні закономірності буття суспільства. Дослідник вказує на відмінності роману-сімейної хроніки, роману-епопеї та роману-біографії, наголошуючи, що основна відмінність полягає у відмові від прямого зображення великих подій або зміни способу їх зображення, що характерно для епопеї [46, с. 58]. Євген Нікольський визначає типові проблеми роману-сімейної хроніки: співвідношення історії сім'ї та історії суспільства; еволюції або деградації персонажів протягом сімейної історії. Російський науковець виділяє чотири групи модифікацій жанру: нейтрально історичні, обумовлені змінами психологічного та соціального стану сім'ї; негативні зміни сім'ї (деградація, виродження); відродження сім'ї (відновлення матеріального та духовного потенціалу); становлення роду через шлях прогресивного розвитку [46, с. 60].

Дослідження традицій жанру сімейного роману в російській літературній традиції ХХ століття стало предметом роботи Арини Джіоевої [18]. Авторка дослідження, визначаючи основні характеристики сімейного роману, сімейної хроніки і сімейної саги в прозі минулого століття, вказує, що на межі ХХ – ХХІ століть сімейний роман модифікується у сімейну сагу. Субжанрами сімейного роману, на думку літературознавиці, є сімейна сага і сімейна хроніка. Відмінність сімейної саги від сімейного роману полягає у розширенні рамок часопростору, наближення до епопейного змалювання дійсності [18].

Отже, сімейна сага або сімейна хроніка – жанр літератури, в якому зображується життя декількох поколінь однієї сім'ї. Особливістю саги є зміна поколінь в контексті зображуваної епохи, час вимірюється тривалістю життя персонажів, історична епоха, суспільна та політична складова відображена через призму їх приватного життя. Розповідь про історію країни, світу відтворюється через долю кількох поколінь родини.

1.2. Жанровий різновид роману сімейної хроніки в українській літературі

Родинна проза – різновид епосу, який існує в українській літературі із кінця XVIII ст., і хоч зазнав низки змін і доповнень, але зберіг основні свої риси – багатоплановість, увагу до життя пересічних людей, складність сюжетних подій.

В українському літературознавстві жанр сімейного роману-хроніки переважно розглядався без належної жанрової диференціації. Його зараховували до жанру літературної хроніки, або ж визначали як підвид роману виховання. Дослідження сімейної хроніки науковцями здійснюється в більшості випадків на матеріалі романів XX – початку XXI ст., при цьому таким чином ігноруються твори XIX ст., які можна віднести до цього жанрового різновиду, зокрема «Пан Халявський» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Братя-близнецы» Олекси Стороженка, «Люборацькі» Анатолія Свидницького. У XX столітті жанр поповнився творами Уласа Самчука «Марія», «Волинь». Сучасна дослідниця сімейної хроніки в українському літературознавстві Наталії Порохняк зазначає, що родинні спогади і перекази, передаючись із покоління в покоління, зберігають пам'ять роду, формують морально-етичні цінності, а з часом такі «сімейні приватні документи та спогади набувають нових рис і стають джерелом уявлень прийдешніх поколінь про давно минулі часи» [53, с. 225].

Одним із перших романів, у якому зображено побут трьох поколінь українських поміщиків кінця XVIII – початку XIX століть був «Пан Халявський» Григорія Квітки-Основ'яненка, написаний російською мовою. Сімдесятирічний поміщик Трохим Миронович Халявський намагається описати найістотніші періоди й найцікавіші, з його погляду, пригоди свого життя – «старости в наслаждение, а юности в наставление». Сатиричне висміювання повсякденного життя полковника-благодійника осмислене через його спогади про дитинство, батьків, навчання та службу в армії, сватання, розподіл спадщини між братами.

Роман Олекси Стороженка «Братья-близнецы» має авторську жанрову дефініцію «Очерки Малороссии прошлого столетия». В основі твору – зображення життя двох поколінь родини великобудищанського поміщика Бульбашки, його нащадків та предків, що розгортається у XVIII столітті. Хоча написаний твір російською мовою, проте українська стихія у ньому відчутна: етнографічні описи, докладне змалювання побуту, ремінісценції з творів Левка Боровиковського, Євгена Гребінки, Григорія Квітки-Основ'яненка, епіграфи до розділів узяті з народних пісень, приказок, прислів'їв, поминальних плачів та голосінь.

Реальна дійсність у романі Анатолія Свидницького «Люборацькі» зображується як процес суспільного розвитку України у 40-60-ті роки XIX століття. Роман має підзаголовок «сімейна хроніка». Трагічний занепад двох поколінь патріархальної сім'ї Люборацьких під тиском суспільно-економічних відносин – сюжетна основа роману. Через образи молодого покоління автор прагне показати загибель обдарованих людей під тиском несправедливого суспільного ладу. Руйнування патріархальних традицій у середовищі духовенства, його відрив від народу, вплив казенно-бюрократичної системи навчання на особистість є автобіографічною складовою роману. Аналізуючи романи виховання «Люборацькі» Анатолія Свидницького, «Хмари» Івана Нечуя-Левицького, «Літопис Пташиної Слободи» Вільгельма Раабе, «Еффі Бріст» Теодора Фонтане як твори, в яких домінують ознаки жанрового різновиду роману сімейної хроніки, Ольга Чик вказує, що у «сімейній хроніці історія життя окремої особистості невіддільна від поступу соціуму, який впливає на соціальне та психологічне становлення героїв, на особливості їхньої реалізації в суспільстві, або ж навпаки – неможливості цієї реалізації через низку причин. Взаємини між представниками родини чи роду та викликами суспільства є для сімейної хроніки основною диференціальною рисою – розгортання суспільних процесів на прикладі певної родини» [73, с. 29-30].

Іван Нечуй-Левицький у романі «Хмари» постає літописцем подій представників двох поколінь української інтелігенції другої половини ХІХ століття – Дашковича й Воздвиженського. Автор осмислює минуле, теперішнє та майбутнє українських родин. Життя сімей Дашковича, Воздвиженського та Родюка змальоване на тлі феодально-кріпосницьких відносин і початкового розвитку буржуазного суспільства, коли активно формувалася нація, гостро поставало питання національної культури, адже відбувалося насаджування російської культури та мови на українських теренах.

Художнім літописом української історії ХХ століття є роман-трилогія «Волинь» Уласа Самчука – «Куди тече та річка», «Війна і революція», «Батько і син». Селянська епопея Уласа Самчука – це широке епічне полотно про життя волинян у першій третині ХХ століття, в якому відтворено плин національного життя, духовні константи та історію родини Довбенків у минулому, сьогоденні та майбутньому. Автобіографічність твору чітко окреслена і топосами, і змалюванням життя сім'ї волинського селянина, прототипом якого був батько – Олексій Самчук. Засвоївши і трансформували досвід європейської літератури, зокрема розвиток характерів і подій у великих формах Ромена Роллана, Джона Голсуорсі, Мартен дю Гара, Улас Самчук продовжує національну традицію, створюючи хроніку сім'ї у контексті складних перипетій української історії. У романі «Марія» зображено трагічні події голодомору 1932-1933 років на території радянської України. Роман є видатним художнім досягненням у вітчизняній літературі про долю жінки-матері та Голодомор в Україні. Доля Марії прочитується у творі як доля України протягом першої третини минулого століття. Хроніка життя Марії (від народження до смерті) означена як книга життя та вказує на жанрову своєрідність твору – роман-хроніка. Через авторську дефініцію письменник вказує на змалювання на широкому історичному тлі «великого “життя” роду живого» (Валерій Шевчук) – родини Марії та Корнія, їх батьків, дітей.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття у літературі презентований новим прочитанням історії, реінтерпретацією буття людини та суспільства, політичних подій та духовних вимірів. Сучасні модифікації родинної прози характеризуються синтезом різних жанрів, зокрема твір Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», жанрова специфіка якого виявляється через синтез двох жанрів – сімейної саги та новели. У сучасній епіці популярним жанром стає сага: сага трьох поколінь Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», лірична сімейна сага Тетяни Белімової «Вільний світ».

Художня палітра творів Валерія Шевчука характеризується поліфонічним звучанням й виявляється в авторській жанровій конструкції: роман-балада («Дім на горі»), роман-есе («Мисленне дерево») роман-сага («Стежка в траві. Житомирська сага»), роман-квінтет («Привид мертвого дому»), роман-хроніка («Тіні зникомі»). Жанрова дефініція роману «Стежка у траві. Житомирська сага» означена у назві. У творі змальовано переплетення доль понівеченої української інтелігенції та робітничо-службового населення Житомира 50-60-х років ХХ століття. Автор по-філософськи осмислює життєві долі персонажів, які шукають свою стежку у житті, втікаючи від самотності у світ добра та любові. Описуючи життєвий уклад полярних родин, Валерій Шевчук на прикладі родин Волошинських, Білецьких, вчительки Олени Артамонівни, її чоловіка Андрія Андрійовича, «зображає той тонкий прошарок інтелігенції, завдяки якому існує та розбудовується українська нація» [10, с. 29]. Тетяна Белімова, досліджуючи поетику роману «Стежка у траві», приходять до висновку, що Валерій Шевчук, звертаючись до жанру саги, переосмислює епічні характеристики цього жанру: «від зовнішнього констатування подій та явищ у межах окремих родин звертається до їхнього внутрішнього наповнення, мотивування, на прикладі часткового розкриваючи закони загального, тим самим розширюючи межі родинної хроніки до загальнолюдського звучання» [10, с. 31]. У сімейній хроніці «Тіні зникомі» спостерігаємо синтез документальних і художніх чинників, історичної правди та художнього

домислу. Фіксація родинних подій, осмислення історичного часу є тлом для змалювання «долі людини у плинні часу, у контексті епохи, країни, родини» [56]. У романі висвітлюється доля роду Темницьких: пошуки життєвого шляху, таємниці сім'ї, різнорідність поглядів. Досліджуючи родове дерево, Теодосій Темницький приходиться до усвідомлення, що пізнання роду невіддільне від пізнання свого народу й Батьківщини, адже роди формують народність, яка живе на своїй споконвічній землі: *«Поки живуть роди із первнями нації нашої, поти не бути Малоросії у гробу»* [74, с. 143]. Проникнення у таємниці сім'ї спонукає героя до пізнання самого себе та історії рідної землі. Завершивши родинну хроніку, Тодось Темницький пише історію свого народу, розпочату братом.

Роман «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко – це сучасний епос сучасної України, події якої охоплюють період від 1940-х років до весни 2004-го: голодомор, колективізація, національно-визвольні змагання 40-х років, часи хрущовської відлиги, період брежнєвського застою та перші роки незалежності. Жанр твору критики (Віра Агеєва, Анатолій Новиков, Ростислав Семків) визначають як родинну сагу трьох «поколінь родин Гощинських і Довганів-Ватаманюків, наймолодші представники яких – Дарина і Адріян – є головними героями твору, що на початку нового ХХІ ст. поєднують свої долі» [71, с. 39]. Дві родині історії з Полтавщини та Галичини переплетені між собою, адже ще в 1947 році одна з Довганів (Олена), по суті, врятувала від голодної смерті матір і бабцю головної героїні Дарини Гощинської. Розгалужена сітка сюжетних ліній, авторська розповідь, внутрішні діалоги Дарини, архівні матеріали визначають нарацію роману. Авторка вплітає у сюжетну лінію історії роду детективну історію, містичну, любовну, крім того, роман має ознаки історичного жанру, мемуарного, символічного, соціального та навіть виробничого. Вмістити твір у певні жанрові рамки важко, вказує Тетяна Тебишевська-Качак [71], оскільки «поняття «роман» є завузьким, а поняття «сага» не є всеохоплюючим, коли дослідники намагалися визначитися з жанровою структурою твору та

підбирали для нього «відповідне місце на полиці» серед історичного епосу, романів про УПА, родинної саги, романів про любов чи психологічних романів, кожного разу всі ці визначення потребували розширення, доповнення, уточнення» [17, с. 43]. Алюзією на родинну сагу є графічно зображене генеалогічне дерево Андріяна та Дарини на початку роману.

Марія Матіос вибудовує свої твори на класичних традиціях, вплітаючи елементи сучасного мистецтва, декларуючи органічну єдність етично-естетичних цінностей минулого і сьогодення. Яскравими ознаками індивідуальної манери письма, зазначає Світлана Жила, є «глибоке знання реалій життя і психології людини, уміння увиразнити художній світ твору буковинським колоритом, мовним багатством, містикою, споконвічними людськими проблемами» [21, с. 9]. Жанрові дефініції романів індивідуально інтерпретовані письменницею: «Солодка Даруся» – «драма на три життя», історія сім'ї Ілащуків, понівечена радянським НКВД у довоєнний та повоєнний період окупації Буковини. У творі зображене життя одразу декількох поколінь села Черемошного, яке знаходиться на кордоні з Румунією та пережило окупацію румун, німців, австрійців та москалів у період 30–70 років ХХ століття [11, с. 30].

Роман «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос – сімейна сага в новелах про драматичну історію гуцульських родин Чев'юків, Кейванів, Варварчуків від часів Австро-Угорської імперії, Першої світової війни й аж до середини ХХ століття. Життєва історія сім'ї розгортається у зворотній часовій послідовності у трьох новелах – детективній «Чотири – як рідні – брати», еротичній «Будьте здорові, тату», соціально-психологічній «Гойданка життя». Розкриваючи життєву драму родини Чев'юків із буковинського села Тисова Рівня, авторка вдається до ретроспекції, спогадів, внутрішніх монологів, завдяки яким долі персонажів переплетені у складне мереживо. Мозаїчність архітекtonіки «Майже ніколи не навпаки» відповідає канонам постмодерного твору: відмова від послідовного викладу подій, часові зміщення, фрагментарність викладу подій, кадровість змалювання, чергування картин-

спогадів у свідомості персонажів. Це модерна сага, в якій розкриваються родинно-родові стосунки, а за цим верхнім, побутово-сімейним зрізом, постають таємниці людської психіки, пристрасті звичайних людей, відтак по-філософськи осмислюються істини буття і свідомості. Слушною є думка Ірини Насмінчук щодо синтезу жанрів у романі «Майже ніколи не навпаки», адже завдяки новелістичному підходу Марії Матіос «показала цікаву мозаїку життя, а сагою інтенсифікувала повсякденні моменти, звичайні життєві епізоди» [44, с. 213], розкриваючи родинну історію.

Сто років української історії інтерпретовано у романі Володимира Лиса «Століття Якова». Історія волинського селянина Якова Меха, його кохання крізь призму війни, історія споконвічної боротьби людини зі світом за душу зображена автором у романі. За жанром цей твір можна віднести до сімейної хроніки. «Століття Якова» побудовано довкола образу чоловіка, у романі «Соло для Соломії» такою ключовою постаттю виступає жінка. Історія сімдесяти семирічної жінки, яка попри негачії у житті зберігає і примножує родинні цінності, любов, добро. Ці романи складають т.з. «волинську сагу» письменника.

Ще однією сімейною хронікою можна назвати роман Тетяни Белімової «Вільний світ». Сімейна історія двох родин на тлі української історії ХХ століття складає сюжетну канву роману «Вільний світ» Тетяни Белімової. Жанровий різновид роману – «сімейна сага детермінує хронікальність наративу, достовірну інформацію про тогочасні події у суспільстві, фрагментарність подій, психологізм образів, життя родини та тлі історії, спадковість поколінь» [23, с. 30]. Історична пам'ять, традиції, хроніка двох сімей – Терещенків та Коломійців осмислена через проблему свободи, «вільного світу». Тетяна Белімова у романі подає основні віхи життя родин, експлікуючи не тільки сімейні традиції, основи роду, а, перш за все, внутрішній світ кожного з персонажів. Одним із жанротворчих елементів твору «виступає

соціально-історичний час, який ототожнюється з особистісним, через призму якого вимірюється життя суспільства, нації, держави» [23, с. 30].

Сімейну історію п'яти поколінь ерцгерцога з роду Габсбургів – знаного в українській історії під іменем Василя Вишиваного розкриває перед читачами Наталка Сняданко у романі «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма». Хронометр роману визначається роками, в які відбуваються події, що є ще й назвами розділів. Ретроспективність хронотопу визначається перестрибуванням із кінця XIX століття у ранні двотисячні, з часів Другої світової – до Львова 1980-х. Рід, що його описує Сняданко, починається в Австрії, продовжується у польському Живеці, провадить до Львова, поєднується з представниками Східної України, а вже у XXI столітті виїжджає до Києва. Зображення родоводу ерцгерцога Вільгельма дає підстави віднести твір до історично-сімейної саги.

Кожна сімейна хроніка у романах українських митців розглядається з точки зору проблем століття, коли відбуваються події. Реально-історичний та індивідуально-психологічний час у творах нероздільні, об'єктивний хід історії вбирає у себе світогляд персонажів. Сімейна сага в українському літературному дискурсі детермінована формою мемуарів, спогадів, авторською оповіддю.

1.3. Розвиток жанру роману-сімейної хроніки у зарубіжній літературі

У другій половині XIX століття в зарубіжній літературі з'являється роман-сімейна хроніка як варіант розповіді про родовід. Насправді, зразки сімейних хронік вже були відомі – це фольклорні перекази, текст Старого Заповіту, античні міфи, ірландські саги.

Фольклорні генеалогічні перекази представлені казками, оповіданнями, легендами. Одними із найдавніших писемних текстів, в основі яких презентовано історію роду може слугувати Старий Заповіт, зокрема Перша Книга Мойсеєва: Буття 4, 5, 75-50, в якій детально розповідається про нащадків

Адама і Єви. Перша Книга Хронік розпочинається викладом усіх родів, включаючи Авраамових синів, царів едомських, список родів від Ізраїля до Давида, рід Давидів і його нащадків, рід Юдин, рід Симеонів і т. д.

Прикладом родинних наративів в епоху Середньовіччя були ірландські та скандинавські саги. У науковій термінології слово «сага» закріпилося на позначення давніх родових переказів ірландців, правда самі ірландці використовували слово *skel* (скел) на означення розповіді. Родові перекази (родові саги) відзначаються історизмом, побутовим реалізмом та простотою мовлення. В основу сюжету покладено родові суперечки.

Слід вказати й на дидактичну функцію родинного наративу, крім антропологічної, адже це була не просто оповідь, а спроба застерегти від певних негативних моментів. Крім того, роман-сімейна хроніка – це збереження й передачі інформації про рід, типи взаємостосунків у родині, окреслення панорами життя суспільства у певний період історії.

Поява у другій половині XIX століття роману-сімейної хроніки виникла завдяки початку кризи великої сім'ї. Перехід до мононуклеарної сім'ї був продиктований початком кризи великої сім'ї (проживання разом трьох-чотирьох поколінь). На розвиток сімейної хроніки в європейській літературі мали вплив розвиток біологічних наук, дослідження з фізіології та літературні традиції Еміля Золя.

Романісти початку XX століття звернули увагу на зміну у духовному житті суспільства, зокрема вимирання родинних традицій. «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі, «Будденброки» Томаса Манна, «Сім'я Тібо» Роже Мартен дю Гара з'явилися на початку XX століття в різних країнах і в різний час, проте в кожному з романів сімейна тема переростає у тему кризи буржуазного суспільства.

Сімейна хроніка Будденброків – епічна розповідь про розквіт та деградацію могутньої німецької родини торговців з середини XIX століття і аж до початку XX століття. Прототипом чотирьох поколінь відомої та заможної

родини торговців з Любека була сім'я самого Томаса Манна. Відданість торговій справі порушується з входженням нової людини у сім'ю. Кожен представник третього покоління Будденброків стає тією гілкою, на якій не розвиваються справи, не зберігаються сімейні цінності.

Більшість критиків вважають одним із найяскравіших літературних романів про сім'ю – твір Джона Голсуорсі «Сага про Форсайтів», адже у ньому подана широка реалістична картина суспільного та приватного життя англійської родини у період з 1886 по 1926 роки, її побут, мораль, традиції. У творі автор прагнув простежити «життя групи впродовж кількох поколінь і представити його у плині часу» [78, с. 5]. У романі про родову історію класу Форсайтів автор нашаровує образ клану на зображення англійського суспільства. Родина Форсайтів – це десять дітей Пишного Доссета Форсайта, яким він залишає чималий спадок. Нащадки не примножують статки, а ведуть розгульне життя, витрачають гроші на сумнівні «витвори мистецтва». Приховані суперечності між членами родини приводять до відкритого конфлікту і виливаються у трагічну розв'язку. Правдиво відтворюючи події у романі, письменник зумів показати ті сили, які змінили усталений спосіб життя великої родини: зникнення одного суспільного прошарку з його ідеологією, моральними та матеріальними цінностями та заміна його іншим типом відносин. Майстерність Джона Голсуорсі полягає у передачі психології класу, тому епопея про Форсайтів є хронікою класу та хронікою сім'ї. Наталії Порохняк, аналізуючи роман, вказує на жанрову своєрідність та інтертекстуальну взаємодію – паратекстуальність [53].

Драматичний період історії віддзеркалює історію виживання сім'ї у переломний момент. Так, криза Німеччини породила «Будденброків» Томаса Манна, криза британської імперії – «Сагу про Форсайтів» Джона Голсуорсі, переродження російської імперії в радянську – «Діло Артамонових» Максима Горького, криза латиноамериканського світу – «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса та ін. Розпад радянської імперії відродив жанр сімейної хроніки

у творчості Георгія Маркова «Строгови», Петра Проскуріна «Доля», «Ім'я твоє» і «Зречення».

Метафоричним описом історії Колумбії або Латинської Америки критики вважають роман колумбійського письменника Габріеля Гарсія Маркеса «Сто років самотності». Історія життя родини Буендіа та їхнього містечка Макондо впродовж ста років стає сюжетною основою твору. Засновник міста Хосе Аркадіо Буендіа та його дружина Урсула Ігуаран є основоположником роду. Хронологічна послідовність зображення подій, історія родини, вписана в історію колумбійсько-латиноамериканської історії, розповідь про кожного представника роду вказують на жанрову своєрідність твору – сімейна сага. Шість поколінь роду Буендіа символізують долю людства, його зародження, історію та загибель «роду самотніх людей». Представники цієї сім'ї відчувають себе роз'єднаними, не можуть знайти спільної мови, бо світ перетворився на сучасний Вавилон, де панують насильство та егоїзм. Доля року, який існував сто років, зашифрована у пергаментях чаклуна Мельхіадеса, який провіщає про загибель останнього представника в день розшифрування манускрипту. На думку Наталії Лазаревич, «сюжет розвивається так, як здійснюється пророцтво: від заснування Макондо і до його зруйнування внаслідок катастрофи» [33, с. 115]. Колись міцний рід Буендіа гине в день, коли останній його представник Ауреліано Буендіа (Бабілонья) через сто років читає рукопис Мельхіадеса. Місто Макондо знищує вихор неймовірної сили.

До сімейних романів відносять роман австралійської письменниці Коллін Мак-Каллоу «Ті, що співають у терні». Події у творі охоплюють період від 1915 року і до 60-х років ХХ століття. Роман побудований як хроніка трьох поколінь сім'ї Клірі. Авторка зображає тільки три покоління сімейства Клірі, вказуючи, що продовження роду за Джастіною, яка виходить заміж і планує народження дітей. Родина пройшла шлях від новозеландських бідняків (хоча Фіона Армстронг Клірі була з аристократичного роду) до управителів одного з найбільших австралійських маєтків Дрогеди. Доля родини була нелегкою:

втрата синів та голови сім'ї під час пожарів і повені, швидке дорослішання молодших дітей, смерть сина Меггі Дена. Життєві перешкоди певним чином сприяють стоїцизму і мужньо переносити негаразди. Сага про трудову багатодітну сім'ю Клірі виявляє родове, самобутнє, що генетично проходить крізь покоління: працьовитість, внутрішня гідність і родинна гордість.

Спроби відродити жанр сімейної хроніки на початку XXI століття помітні у творчості російських письменників – Олени Арсенєвої (справжнє прізвище Грушко) «Російська сімейна сага» («Нездійснена весна», «Зима в раю», «Осінь на краю», «Останнє літо»), Дмитра Вересова «Чорний ворон», Петра Проскуріна «Доля», «Ім'я твоє», «Зречення».

Олена Арсенєва у серії романів, об'єднаних під назвою «Російська сімейна сага» зображає історію російського дворянства та інтелігенції від початку XX століття до 1960-х: послідовне зображення нелегкої долі трьох поколінь представників російської інтелігенції. Незважаючи на складні перипетії життя простих людей, вони все ж намагаються зберегти себе та культурні надбання свого соціального стану. Події Першої світової та Другої світової війн, складних перипетій післявоєнних років, розпаду європейських імперій XX століття стали історичним тлом епопеї.

Трилогія російського письменника Петра Проскуріна «Доля», «Ім'я твоє» і «Зречення» охоплює події з початку 30-х і до кінця 80-х років минулого століття. Дія роману «Доля» розгортається на початку тридцятих років і закінчується в 1944-му. Широким охопленням подій вирізняються сторінки книги, присвячені війні: відступ, евакуація, робота в підпіллі, партизанська боротьба. У центрі оповіді – доля Захара Дерюгіна та його сім'ї. Роман «Ім'я твоє» – друга книга трилогії Петра Проскуріна. Героями є вже знайомі читачеві Захар і Єфросинія Дерюгіни, Маня Поливана, Тихон Брюханов, чії долі нерозривно пов'язані з долею країни. Роман «Зречення» завершує розповідь про народну драму, що перевернула життя цілого народу. У третій частині

розповідається про людей, які на власному досвіді випробували дію отрути зради і приниження, що просочилася в тіло Росії ще в 30-х роках ХХ століття.

Початок ХХІ століття у американській, європейській літературах ознаменований зверненням до теми сім'ї і репрезентацією роману сімейної саги. Майже половину списку літературних нагород США складають сімейні романи-хроніки. Слід відзначити, що Національну книжкову премію США в області художньої літератури у перше десятиліття ХХІ століття отримали Джонатан Френзен «Поправки» (2001), Джулія Гласс «Три червня» (2002), Шірлі Хазард «Великий пожар» (2003); Пулітцерівську премію – Річард Руссо «Емпайр-фолс» (2002), Джеффри Евгенідес «Середній рід» (2003); Національну книжкову премію товариства критиків – Іен Мак'юен «Спокута» (2002).

У романі американської письменниці Джулії Гласс «Три червня» відчувається вплив традиційного англійського роману ХІХ століття. Поряд із конфліктом батьків та дітей і іншими вічними темами, у творі піднімаються і такі проблеми, як нетрадиційна сексуальна орієнтація (Фено – гомосексуаліст), СНІД, штучне запліднення. Роман «Спокута» Іена Мак'юена насичений описами дитинства, кохання та війни. Проблеми сорому й прощення, спокуси й виправдання дозволяють автору акцентувати на морально-етичній складовій твору.

Сучасні європейські письменники звертаються до тем, які ще донедавна замовчувалися: історія дітей нацистів і їх родинна пам'ять, події Другої світової війни та радянська енкаведистська спадщина, еміграція різних народів протягом минулих століть. Поряд з історичною темою письменники акцентують увагу на спадковості поколінь, сімейних перипетіях. Центральноевропейська літературна премія «Ангелус» із 2006 року відзначає тексти, в яких зображено болісне європейське минуле, культуру та традиції предків, життя сучасного світу, що спонукає до глибоких роздумів. Мартін Поллак, Йозеф Шкворецький, Варужан Восганяну, Ольга Токарчук порушують

питання пошуку себе в історичному дзеркалі, говорять про особистий досвід як про чужий і свій водночас, реконструюючи з минувшини власну ідентичність.

Роман «Якоб вирішує любити» – це родинний епос німецького письменника румунського походження Каталін Доріан Флореску про долю лотаринзьких переселенців у Банат. На сторінках твору зображена історія роду протягом трьох століть, яку розповідає хлопчику Якобу дід. Історія Якова Обертина із швабського села Грозенау розгортається у часовому проміжку від 20-х до 50-х років ХХ століття, переростає у родинну сагу впродовж трьохсот років, починаючи від Тридцятилітньої війни у Лотарингії. Предки Якоба наприкінці ХVІІІ століття вирушили у пошуках кращої долі із Лотарингії у Банат. Герой повертається назад у минуле, «вирушаючи» у зворотну дорогу для реабілітації історії родини. Давня історія перемішана із сучасністю, адже періоди дорослішання, зрілості та старості розгортаються і оприявлюються у сьогоденні. Пам'ять роду закорінена у глибинних етнокультурних традиціях, оживлює минуле й відроджує генетичну пам'ять.

Реальні спогади Лялі Бенецької, оповіді про всіх відомих їй предків та родичів, пов'язують в єдину цілісність події минулого і сучасного, історію Польщі останніх двох століть у романі «Ляля» Яцека Денеля. Польський письменник у творі через оповідь своєї бабусі змальовує життя предків у Києві початку ХХ століття, долю «москаля» у Польщі за часів побудови держави у 1917 році, часи міжвоєнного десятиліття, історію Польщі в часи Другої світової, наголошує на німецькій та радянській окупаціях держави. Родинна історія твориться письменником із «клаптиків» – спогадів бабусі, які подані у ретроспекції. Реальна сімейна сага, показана у творі, постає з перших вуст: смішних та трагічних історій, складних родинних зв'язків-стосунків.

Польська письменниця Ольга Токарчук у романах «Мандрівка людей книги», «Правік та інші часи», «Гра на багатьох барабанчиках», «Останні історії», «Веди свій плуг понад кістками мертвих», «Бігуни» торкається теми інтерпретації історії та місця людини у світі. У романі «Книги Якова» події

розгортаються в середині XVIII століття у Рогатині, переносяться у Львів та Чехію і завершуються у Німеччині. Сюжет твору побудований навколо образу подільського єврея Якова Франка. Історія невеликого польського селища, в якому переплелися різні культури, долі людей, зокрема сім'ї Міхала та Геновефи стала фабулою роману «Правік та інші часи». Невеликий Правік постає колективним портретом польської провінції XX століття та метафорою цілого світу. Авторка зображає життя мешканців села з радощами і дивовижними відкриттями у дитинстві, вибором своєї стежки у молодому віці, створенням власної родини і народженням дітей, утвердженням у суспільстві у зрілому віці й закінченням по-різному життя кожного. Цей твір можна назвати сагою села, своєрідного райського куточка для мешканців.

Для сучасних європейських та американських письменників історія – це можливість, «по-перше, пошукати відповіді на складні питання в досвіді предків, які переживали щось подібне (наприклад, межа XIX–XX ст. із технологічним поступом і соціальною нерівністю та сучасний страх перед роботизацією і її наслідками); по-друге, прожити разом із персонажами почуття та внутрішні колізії, притаманні сучасності; по-третє, використати історичний антураж як основу для стилістичних, сюжетних і жанрових експериментів» [19]. Прозаїки XXI століття прагнуть переосмислити історію, акцентують увагу на особистих історіях персонажів, будують розлогі сімейні саги, де через життєві перипетії звичайної людини, з усіма її звичками, смаками, професійними заморочками і світоглядними переконаннями розкривається глибинна драма політичних і суспільних змін.

Висновки до розділу 1

Вивчення виникнення, розвитку і становлення роману-сімейної хроніки залишається актуальною темою для сучасних літературознавчих досліджень. Проблемі взаємин у родині у зарубіжному літературознавстві

присвячені наукові праці Керстін Делл, Деніса Джонса, Ніни Ніколаєвої, Євгена Нікольського, Ірини Разумової, Ї-Лінг Ру та інших. Жанр роману-сімейної хроніки у вітчизняному літературознавстві досліджує Наталії Порохняк.

Роман-сімейна хроніка – це літературна форма роману, в основі якої зображення подій у лінійній послідовності, що дозволяє проглянути життєві перипетії однієї чи декількох людей, сім'ї, окреслити розвиток історії, суспільне життя країни або декількох країн протягом тривалого відрізка часу. Життя сім'ї нерозривно пов'язано з історією суспільства, що дозволяє відтворити життя світу і родини через жанр сімейної хроніки, сімейної епопеї.

У зарубіжному літературознавстві існують декілька підходів щодо класифікації текстів про сім'ю: Керстін Делл робить своє розмежування текстів про сім'ю і виділяє такі підвиди роману: сімейний «романс» та сімейна сага чи роман-сімейна хроніка; Деніс Джонс запропонував розглядати сімейну парадигму, базуючись на шести фазах сімейних стосунків – дитинство, зрілість, від'їзд з дому, вибір шлюбного партнера, одруження, батьки і діти.

Художні твори української літератури репрезентують сімейний наратив в історичному контексті, адже доля людини невід'ємна від долі нації. Починаючи від XIX століття письменники прагнули показати вплив суспільно-політичного середовища на людини і формування морально-етичних цінностей.

Жанровий різновид роману-сімейної хроніки представлений творами українських письменників Григорія Квітки-Основ'яненка «Пан Халявський», Олекси Стороженка «Братя-близнецы», Валерія Шевчука «Тіні зникомі», Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», Тетяни Белімової «Вільний світ». Зображення долі кількох поколінь українських родин на тлі історії, вплив суспільно-історичних подій на формування чи трансформацію психіки персонажів, часово-просторовий континуум романів визначили жанрову дефініцію цих творів – сімейна сага.

У зарубіжній літературі жанр саг відомий ще з давніх часів – ірландські та ісландські саги. Твори про життя багатьох поколінь у ХІХ, особливо у ХХ столітті стали досить популярними – «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі, «Будденброки» Томаса Манна, «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса та інші. У романах автори акцентують увагу на людських цінностях у добу змін у суспільстві.

Відродження жанру роману-сімейної хроніки на початку ХХІ століття помітні у творчості Олени Арсенєвої «Російська сімейна сага», Петра Проскуріна «Доля», «Ім'я твоє» і «Зречення», «Спокута» Ієна Мак'юена, Каталін Доріан Флореску «Якоб вирішує любити», Ольги Токарчук «Правік та інші часи» тощо.

РОЗДІЛ 2

РОМАН «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» ВОЛОДИМИРА ЛИСА ЯК ХУДОЖНІЙ ДОКУМЕНТ ПРО ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ У ХХ СТОЛІТТІ

2.1. Взаємовплив жанрів історичного роману та родинної саги у романі

Художня інтерпретація історії сучасними письменниками дозволила вказати на оновлення жанру історичного роману в українській літературі: розширення тематичного горизонту, синтез жанрових форм та стильових технік, спосіб нарації. Модифікація жанру сімейного роману письменниками-постмодерністами здійснюється відповідно до нових канонів у сучасній літературі: декларується індивідуально-авторський жанр, авторська інтенція, гра з текстом та читачем. Історична тема у романах Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», Тетяни Белімової «Вільний світ», Василя Махна «Вічний календар» тісно переплетена із зображенням долі кількох поколінь українських родин. Прозовий доробок Володимира Лиса є цікавим з погляду осмислення історичних подій та життя звичайного селянина в часи складних перипетій на Волині упродовж ХХ століття.

Роман «Століття Якова» Володимира Лиса, здобувши перемогу у «Гранд Коронації» у 2010 році, став одним із найкращих творів останнього десятиліття. Оксана Забужко під час презентації твору наголосила, що «це той тренд, у якому українська література збігається зараз із мейнстрімом європейських літературних пошуків, – осмислення й переосмислення досвіду ХХ століття, який досі залишився непроговорений» [43].

Історія західноукраїнських селян у ХХ столітті передана у творі через історію життя простого волинянина Якова Меха із села Загоряни, який з висоти свого столітнього досвіду (події відбуваються напередодні ювілею героя) намагається осмислити свою долю та життя своїх односельчан в контексті історії держави.

Дослідники (Віра Агеєва, Світлана Бородіца, Ярослав Поліщук та інші) вказують, що «Століття Якова» має ознаки історичного роману та родинної саги. Події у творі відбуваються у трьох часових вимірах: протягом останнього столітнього року життя Якова Меха, п'ять років перед тим (коли він рятує наркоманку Олену) та впродовж майже цілого ХХ століття. Жанр твору Віра Агеєва визначила як «родинна сага», зауваживши: «...це й розповідь про кохання, і соціально-психологічна драма, і просто захопливий, насичений несподіваними поворотами сюжет, який не може залишити читача байдужим» [1]. Наративний прийом оповіді – спогади діда, що розгорнулися на століття, сплелися у картину правдивої історії Полісся протягом ХХ століття. Письменник, змальовуючи образ цілої історичної доби, вибудовує логічні «причинно-наслідкові зв'язки між минулим і сучасністю» [4, с. 94]. Роксоляна Свято вказує, що роман «сприймається як така собі індивідуалізована версія історії України ХХ ст., історії, класично розказаної з перспективи „маленької” людини» [64].

Відображені у творі події – реалії життя волинян від перших десятиліть ХХ століття і аж до початку ХХІ, зображення побуту, особливо мови персонажів – свідчить про документальну основу тексту. Жанротворчими чинниками, декларованими у романі письменником, виступають документальність, хроніка. Володимир Лис, працюючи журналістом, записував оповіді про життя волинян, внаслідок чого й з'явився роман «Століття Якова» про долю мешканців цього регіону, котрі у 1919-1920 рр. брали участь у військових діях армії Пілсудського, у 1939 році воювали у Війську Польському,

прийняли радянську окупацію, пережили Другу світову війну, працювали у радянських колгоспах, живуть і працюють у незалежній Україні.

Жанрову дефініцію роману можна визначити як роман-хроніка родини та України: фрагментарно автор знайомить читачів з основними суспільно-історичними подіями – військові дії армій Петлюри та Пилсудського, Друга світова війна, тоталітарний устрій СРСР, перипетії сучасної доби і змальовує приватне життя родини Якова Мехи та його односельчан. Історія у «Столітті Якова» подана у двох зрізах: історія родини – історія держави (Польща, Радянський Союз, Україна), що накладаються одна на одну. Особливий акцент автор робить на трагічних подіях минулого: війна з більшовиками у тисяча дев'ятсот двадцятому році; наступ німецьких військ під час Другої світової та знищення енкаведистами українців: *«І німак таки попер, али слідом за приходом німців і звістка жахлива прилетіла: казали, що перед тим, як з Луцька та Ковеля драпонути, енкаведісти (Господи, і слів яких навігадували теї совети) постріляли геть усіх, хто в тюрмах сидів»* (37, с. 147); перебування у таборі військовополонених, важка праця за трудовні у колгоспі тощо. Акцентує письменник на відлунні червоного терору у житті заможних селян та поляків із Західної України, котрі не хотіли приймати нову владу: *«Теї весни почали вивозити в Сибір поляків»* (37, с. 146), *«Явтуха Гупалівського вбили, його батька закатували»*, *«Уляну вивезли до Сибіру»* (37, с. 177). Велика Вітчизняна війна сприймається як величезна м'ясорубка: *«За Родіну, за Сталіна гнали через мінне поле гнали... Штабелями трупів укладали»* (37, с. 178). Ці історичні події, відтворені через індивідуальне сприйняття Якова Мехи, реалізуються через монобачення героя, невласне пряме мовлення, авторську мову й підсилюють інтонаційну складову твору. Слушною є думка Анни Кривопишиної, що «найтрагічніші сторінки української історії ХХ століття (голодомор, Друга світова війна, непрості повоєнні роки) стають тлом, на якому відтворюється не менш трагічна доля конкретної людини, що не зламалася, а

пронесла крізь роки віру в краще майбутнє» [32, с. 100]. Герой стійко витримує випробування долі у цій трагічній круговерті.

Документально-фактична основа роману – це в основному події 30-50-х років ХХ століття на західноукраїнських землях. Столітня історія кількох держав – Російської імперії, УНР, Речі Посполитої, гітлерівської Німеччини, радянської України в складі СРСР та незалежної України – вписана в столітню історію Якова Меха. Історична достовірність у романі маркована лексикою певного періоду, без конкретного датування: *«Радянська влада суворо дотримується соціалістичної законності. Безпощадні ми тільки з ворогами трудового народу»* (37, с. 1450, *«...тих, що відмовилися стати солдатами вермахту, перевдягають у сірі тюремні роби, а на спини нашивають напис „Polak polityczny”»* (37, с. 142) (виділення моє – Л. Ф.). Простір роману конкретизований топосами, чітко визначений географічним місцезнаходженням: Загоряни, Луцьк, Ковель, Тарнув, Варшава, Демблін, Львів, Сибір.

Хронометром епохи у романі є події на Волині минулого століття та столітній ювілей героя. Письменник робить акцент на важливих фактах у житті Якова, які збігаються з епохальними подіями суспільства: дитинство Якова – 1910-20 рр. – громадянська війна, юність – 1930-40 рр. – Друга світова війна, зрілі роки – 1950-70 рр. – повоєнне десятиліття, часи колективізації, розквіту та занепаду соціалізму, старість – 90 рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. – незалежна Україна. Для відтворення широкого історичного тла роману автор вдається до фрагментарності, використовує скупі деталі, творить «альтернативну версію минулого, оперту на приватному біографічному досвіді одного героя, а також принагідно – і його оточення» [49, с. 87].

Володимир Лис у романі висвітлює ті факти, які довгий час замовчувалися, осмислювалися стереотипом «єдиної радянської Батьківщини», тобто подає альтернативну історію країни, здійснюючи «ревізію історії» (Ярослав Поліщук). Реінтерпретація історії письменником (подібне ми

зустрічаємо у «Солодкій Дарусі» Марії Матіос) відкриває факти, ще не до кінця відомі пересічному читачу: неприйняття радянської влади у 1939 році волинянами і галичанами, участь західних українців у війні з німцями у тому ж році на боці Польщі, знущання нкаведистів під виглядом бандерівців над місцевими жителями за допомогу т.з. «бульбашам» та ін. На думку Ярослава Поліщука, погляд Володимира Лиса на історію «загалом відповідає духові нашої переломної доби, котра культивує руйнування однозначного образу минувшини, а також забезпечує просування «малих наративів» та плюральності історичної правди» [43, с. 93]. Історія у творі відрізняється від хрестоматійної: тут більше деталей, які відлуннують у долі простих людей, бо для звичайного українського селянина близькими були родина, земля, дотримання морально-етичних заповідей своїх прадідів. Рамки Другої світової у романі суперечать хрестоматійній версії. Війна зображується у творі як некерована стихія, вакханалія, «виверження всесвітнього зла, тотальної катастрофи» [43, с. 90–91], що трощить і знищує все на своєму шляху: *«Велика війна гримотить над світом. Повзе через кордони, моря і річки, гори й ліси, і ніяка сила – ні Божя, ні людська – не годна її спинити»* (37, с. 140).

Реконструкція подій минулого, особистостей, спогади рідних та знайомих виступають правдивим фактором зображення приватного життя людини у «Столітті Якова». Для сімейної хроніки характерним є змалювання життя людини в історичний час, розвиток стосунків, що відбувається на фоні історичних потрясінь. Доля родини Якова Меха вписується в суспільний поступ доби, для цього письменник вводить інформацію про тогочасні події: політичні змагання часів УНР – *«Наші з Петлюрою разом за поляками до Варшави пішли. Казали, назад вернуться. Тільки не вірю я в те. Страшная сила в анцихриста. Ну, ляхи, мо', й вернуться, а наші — не... Не та вдача в нашого Сьомки-отамана. Та й, балакають, наші землі по самий Луцьк продав Юзіку їхньому, а таки продав, сам чув і бачив, то за що маю воювати? От і остався»* (37, с. 35); фашистська окупація та агітація німців служити новій владі – *«Гер капітан*

пропонує всім українцям записуватися до особливого підрозділу доблесного вермахту. Всі, хто зголоситься, отримають обмундирування, можливість сито жити і служити великому фюреру Адольфу Гітлеру, а також у німецьких рейхсмарках суму підйомних, яка дорівнює п'яти тисячам довоєнних польських злотих» (37, с. 141); прихід «советів» на Західну Україну, утвердження радянської влади, організація у селі колгоспу, куди вступали найбільш бідні селяни – «Поступово при звичаювався до нового життя. Теперка в селі була сільрада і там головував капезеушник Степан Семенаха» (37, с. 144).

Суспільні реалії впливають на життя волинян, трансформують їх уклад, формують нові цінності, адже історичний аспект у творах такого жанру «дозволяє подивитись на людей, життя, атмосферу однієї нації у минулому» [78, с. 169] в перспективі формування ідентичності українського народу.

Оповідь у творі від початку до кінця ведеться у двох часових площинах, які взаємодіють між собою – теперішньому (час напередодні століття героя, коли він зустрічає дівчину-наркоманку) та минулому (Яків пригадує своє життя, відтворює події з однаковою уважністю та детальністю). По-перше, це історичний час, тобто відображення в людській свідомості життя суспільства, його особливостей розвитку. Володимир Лис, використовуючи свідчення односельчан, рідних, історичні документи, відтворює обличчя епохи, викриває кривавий комуністичний режим, безправність простого народу у добу тоталітаризму. Історичний час у творі має чітке маркування, вказівку на дату: «Через п'ять літ після випровадин на службу Гаврилка у вересні тридцять дев'ятого до війська знову пішов Яків» (37, с. 134); «Сорок третій приніс і радість, і горе» (37, с. 150), «На початку весни сорок четвертого Яків потрапив у облаву. В останні місяці <...> совети зновика стояли під Ковелем» (37, с. 157). По-друге, у творі наявний біографічний час – проміжок часу, що починається від дитинства й закінчується старістю, і стосується зображення життя конкретної особи (у творі можна прослідкувати на образі Якова Межа) – дитячі та юнацькі роки, пора зрілості й старості. Актуальним у романі

Володимира Лиса є особистий хронотоп кожного з персонажів – Якова, Зосі, Уляни, Ольги, що поділяється на цикли відповідно до процесу становлення особистості та відзначається цілісністю.

Споконвіку подієвий час українського селянина був циклічним відповідно до сезонних робіт, календарно-обрядових циклів. Події, зображені у творі, безпосередньо прив'язані до релігійних свят: напередодні Покрови (14 жовтня), на Спиридона Сонцеворота (25 грудня). Досліджуючи фольклорно-етнографічні джерела роману «Століття Якова», Микола Стасик вказує на співвіднесення земного часу героя із часом історичним [68, с. 61].

Подаючи життєву історію української родини Якова Меха, автор творить сімейну сагу, особливістю якої є зміна поколінь в контексті певної історичної епохи: батьки, Яків та дружина Зоф'я М'ялковська, діти, онуки, правнуки. Парадигма сімейної хроніки визначається певними складовими: дитинство героя, період ранньої зрілості, одруження, створення сім'ї, відносини між батьками і дітьми, мудра і спокійна старість. Описані фази внутрішньосімейних відносин можна прослідкувати на прикладі життя Якова, яке було досить насиченим: шалене кохання («перша любов і любов велика»), зрада, прощення, війни, концтабір, виховання своїх та чужих дітей, втрата дружини та дочок, заробітки. Дитинство описано декількома штрихами, найбільше уваги автор приділяє періоду молодості та добі зрілості. Юнацькі роки насичені любовними перипетіями, зокрема стосунками з Уляною та Зосею, служба у польському війську, пізнання сільським хлопцем нового, одруження з полячкою. На зрілі роки припадає створення родини, відносини батьків і дітей, проблеми чоловіка та дружини, крім того – це були найдраматичніші події у суспільстві, в яких бере участь Яків: воєнні дії під час Другої світової, полон і перебування у фашистському концтаборі, поранення під час служби в червоній армії, повернення з війни, підтримка оунівців. Приватний часопростір розривається, художню картину світу увиразнюють останні роки, як виявляється, не зовсім спокійної старості, насиченої подіями.

Письменник вписує історію Якова у велику історію країни, при чому образ героя «позбавлений героїчності, це не лідер, який прагне суспільних перетворень, це звичайний селянин, який просто хоче жити» [49, с. 101]. Як на кіноплівці постають перед читачем основні віхи життя героя – від малого хлопчика до старого чоловіка, який очікує святкування столітнього ювілею і приїзду великої родини: *«Яків знав, що доживе до свого століття. Доживе. Мусить дожити. Знав, як воно й проходитьиме, те світло. Зберуться, за столом посидять, як годиться, Віка обіцяє торта великого спекти. Свято! Празник його, Якова! І родини»* (37, с. 229).

Особливість роману-сімейної хроніки полягає у зверненні до проблеми сім'ї: наявність декількох поколінь одного роду, відносини між батьками і дітьми, чоловіком та дружиною, змалювання мікроклімату родини. Сім'я Платона та Параски Мех – небагата волинська родина, що живе за традиціями предків, виховує синів відповідно до морально-етичних законів прадідів. Вирізняється ця сім'я тим, що син Яків одружується з полячкою, яка ще й сама приїжджає у село до чоловіка. Такий мезальянс видається неправдоподібним в контексті твору. Полячка Зося швидко освоїлася у чужому для неї середовищі, подружилася не тільки з батьками коханого, а й сусідами, засвоїла сільські правила, навчилася говорити українською, *«з якоюсь дивною охотою перейняла місцеві звички, приязно спілкувалася, і неприязнь матері Параски дуже швидко змінилася на прихисток, головне, що Зося постійно розпитувала її, як робити те й те, й називала спочатку «матка кохана», а потім тільки ніжно, вже по-українськи – «матусю»* (37, с. 128). Любов та повага «пані до простого поліщука» творила чудо: Яків допомагав дружині, як міг, полегшував її життя, крадькома цілував руки. Народження дочок, а особливо сина стало великою радістю для чоловіка, який оберігав родину, турбувався про дітей, хотів дати їм освіту, разом з дружиною мріяв про майбутнє своїх дівчат.

Щасливе життя закінчилося з вбивством дружини і двох дочок «советським лейтенантом», перевдягнутим в одягу оунівців. Після цього Яків

змінився: часто їздив на заробітки в Сибір, на Дніпропетровщину, тікаючи від рідної хати, в якій, здається, була душа Зоськи, а ще хотів забезпечити родину, адже в колгоспі не платили грошей, *«подалі од колхозу, од поденицини ненависної»* (37, с. 206). Молодших дітей доглядала мати Параска і старша дочка Парасочка. Цей період життя у романі окреслений невеликими епізодами, швидше інтимного характеру – відносини з Гандзею, які розриваються після зізнання Якова у вбивстві її чоловіка. Завдяки любовній лінії у творі, жанрові рамки роману розширюються.

Війни, геноцид, голод, насильницька політика радянської влади, що привела до знищення національних традицій та національного коду відтворені у романі через життя столітнього Якова Меха. Доля Волині упродовж ХХ століття персоніфікована у долі головного героя, який, проходячи крізь стрій випробувань, крізь радощі та втрати, любов та ненависть, стає свідком історії рідного краю. Життя родини на тлі історії, спадковість поколінь, взаємозв'язок історичного та особистого, документальність та хронікальність подій у творі вказують на взаємовплив жанрів сімейної саги та історичного роману у *«Столітті Якова»*.

2.2. Історія Якова Меха – доля людини в контексті складних перипетій ХХ століття

Сага душі Якова Меха розгортається у романі Володимира Лиса протягом ста років життя та на 237 сторінках тексту. Оповідь у творі ведеться у формі спогадів головного героя про своє багатостраждальне життя. Ярослав Поліщук, аналізуючи роман *«Століття Якова»*, вказує, що герой Володимира Лиса невідривно рухається у круговерті часу, *«переміщується у фарватері свого часу, нічим особливим не виділяючись із загалу. Проте сама епоха раз у раз*

наздоганяє героя й переслідує його. А позаяк це повторюється багатократно й регулярно, то складається враження, ніби Яків мимовільно втягується у фатальну гонитву, у підступну гру з долею, у смертельний танок... Історія Якова – найкраще втілення відносності часоплину» [48, с. 177–178].

Світосприйняття героя автор моделює через спогади, внутрішні монологи, репрезентуючи його душевні переживання. На думку Наталії Порохняк, «родинні спогади є частиною усної історії роду, що хронологічно не виходить за межі подій, учасником чи очевидцем яких міг бути найстарший представник роду» [53, с. 225]. Передаючи функції «диригування» оповіддю головному героєві, Володимир Лис використовує прустівський прийом «потoku свідомості», сповідальний характер оповіді. Письменник через «голос» Якова розкриває життєві перипетії, внутрішній світ. Автор, використовуючи форму «внутрішнього монологу», повертає героя у часи давнього минулого – молодості, й у недавнє минуле, аби врешті знову повернути в сьогодення. Суб'єктивний характер нарації виражений через відтворення героєм найтрепетніших моментів життя, фіксацію предметів, звуків, запахів.

Знайомство з Яковом Мехом відбувається вже з перших сторінок роману: *«Старий, старий, старий... Блекнуть очі, карга у них сидить і крадькома за цим світом підглядає, де дигає дід-дідуган»* (37, с. 52). Дев'яностоп'ятилітній чоловік, рятуючи молоду дівчину Альону-Олену від наркотичної залежності, розповідає їй історію свого життя. Дід Яків із глибин пам'яті витягує події, що мали для нього важливе значення. Підсумовуючи життя, старий чоловік задає собі питання і по-філософськи відповідає: *«якщо добре поміркувати – то, Господи, життя промайнуло, як один-єдиний день. Бо де воно? Марево, сон, хоч і поле в тому сні нібито велике було, і річка, яку перепливав, широка»* (37, с. 230). Волинське село, у якому народився і живе Яків стає своєрідною мікромоделлю світу, наповнене суспільними потрясіннями та буденними радощами селян.

У долі Якова Меха (по-вуличному Цвіркуна) персоніфікована столітня доля Волині. Прототипами образу Якова Меха були: дід автора Федір Кусько; земляк-односелець, прізвище якого невідоме; Андрій Тимошук, вояка із села Гаразджа; Федіо Лонюк із села Бірки Любомльського району та Денис Івануха із селища Луків, які свого часу служили у Війську Польському, в УПА, у червоній армії [35, с. 467].

Образ простого селянина, на долю якого припав тягар тих випробувань, що й на жителів Полісся у минулому столітті, набуває символічності. Яків Мех, по-вуличному прозваний Цвіркуном, асоціюється з комахою, що співає весною і влітку, а з приходом осені затихає. У творі яскраво змальовані роки становлення та зрілості чоловіка, періоду старості увага приділена менше (як виняток, сотий рік життя героя). Мотив швидкоплинності життя у творі увиразнюється образом Якова, такого собі цвіркуна (*«вони ж обоє цвіркуни»* (37, с. 176)) *«із роду цвіркунів, що жили споконвіку в хаті, хазяїв якої тожте прозвали Цвіркунами»* (37, с. 235). Дід Яків мріє дожити до свого століття не тільки, щоб зібрати всю родину, але йому хочеться *«дожити до весни, до тей пори, коли прокинеться, знову озветься цвіркун, який живе у його самотній хаті...»* (37, с. 235). Епіграф твору взятий із поезії Сходу – хоку невідомого японського поета XVIII століття – *«Чуєш, як грає цвіркун?.. / Слухає небо крізь ніч серце комахи»* (37, с. 7) символізує осінь та згасання людського життя. У романі він несе філософське навантаження, асоціюється з надією на продовження існування, гімн здатності людини радіти життю навіть на порозі смерті.

Закорінений у землю селянин-поліщук, схильний терпляче переносити ті зміни, які йому напроорокувала доля, і тільки війна та суспільна повинність виривають його із звичного середовища. Яків Мех живе за законами народної моралі, не протестує проти суспільних правил: чи то моральних, чи провладних. Герой не протистоїть владі, він підкоряється їй (так було за Польщі, так було й у радянські часи), хоча в екстремальній ситуації виражає

свій протест: вбиває оунівця-зрадника і «власника» Оленки. «Цілком практичний і традиційний мотив, як на селянську психологію» [49, с. 88] для Якова – це зберегти своє життя, свою родину, своїх дітей від впливу зовнішніх обставин. Пристосовуючись до обставин, герой покійно несе свій хрест (як життєвий, так і зроблений власноруч на могилу вбитого насильника Оленки), недарма виникає асоціація з Ісусом Христом та апостолом Яковом: *«Дорогою хрест здався таким важким, що заточився, став на землю опускатися. Впав на коліна, так стояв і не міг хреста з плечей зняти. Коли ж звільнився, то потім довго брав хреста вже попід праву руку, хоч ніби й невеликий, не важкий був, із сосни витесаний»* (37, с. 234).

Підсилюють порівняння з біблійним апостолом і цитати з першого послання апостола Павла до коринтян, які герой випадково прочитує наприкінці свого складного й незвичайного життя: *«І коли це тлінне одягнеться в нетління, а це смертне одягнеться в безсмертя, тоді збудеться написане слово: “Смерть поглинута перемогою. Де твоя, смерте, перемога? Де твоє, смерте, жало?”»* (37, с. 231). Яків розуміє, що натрапив на ці слова не випадково, адже далі розкривається їх глибоко символічний зміст: *«Жало смерти – гріх, а сила гріха – закон. Нехай же буде дяка Богові, який дає нам перемогу через Господа нашого Ісуса Христа»* (37, с. 231). Слова апостола про торжество життя, воскресіння над смертю породжують у його душі відчуття того, що своїх гріхів він не переміг, не спокутав. Інтерпретація образу Якова виявляє спорідненість з біблійним персонажем: обидва впродовж життя борються з самим собою та обставинами. Біблійний Яків завдяки наполегливості здобуває благословення Бога, герой Володимира Лиса здобуває перемогу над обставинами за те, що завзято боровся з часом, в якому йому судилося жити. Послання апостола Якова, взяте за епіграф роману – *«Що таке життя ваше? Пара, яка з’являється на хвильку, а потім зникає (Соборне послання апостола Якова, 4, 14)»* (37, с. 7) – є своєрідним ключем до осмислення образу головного героя, визначає його моральну поведінку у

випробувальних ситуаціях на життєвому шляху. Яків постійно отримує від свого небесного покровителя підтримку, зокрема під час перебування у німецькому таборі відбувається оприявлення небесного заступника. Християнин за віросповіданням, герой читає молитви, вірить у допомогу вищих сил: *«інколи йому здавалося, що наяву разом з ним везе тачку з рудою апостол Яків, і тоді ставало не так страшно»*, легшою здавалася ноша (37, с. 161). Яків терпляче, смиренно зносить випробування долі, як і його біблійний тезка. Епіграфи у творі не тільки створюють комунікаційний простір, але, на думку Наталії Горбач, *«визначають моральну поведінку головного героя в цілому комплексі випробувальних ситуацій на його життєвому шляху»* [16, с. 184].

Поліщук Якова Меха живе *«цінностями родини й праці, не вельми ангажуючись в актуальні процеси чи зміни влади»* [49, с. 93]. Подієвий час селянина вимірюється звичними для нього роботами, бо життя – це неспинна круговерть: *«оранка, сівба, садіння бульби, полоття й косовиця, осушення болота побіля поля, робота коло хати – чоловікові діло завсіди найдеться»* (37, с. 145). Цей *«простий, тико й того, що трохи грамотний поліщук Яків Мех, по-вуличному Цвіркун. Стоїть альбо рухається то в їден бік, то в другий. Його переставляють, мов пішака на якій дощі незбагненої гри чи, гірше того – здмухують, як мурашу, що от-от можуть роздушити. Він сам рушає посеред тої смертельної крутаниці, намагаючись вижити і втекти. Втекти й вижити»* (37, с. 140–141), звичайний, реальний, близький і символічний водночас чоловік, в образі якого автор втілює тягар тих випробувань, що припали на жителів Полісся у минулому столітті. Через образ одного героя Володимир Лис наголошує, що саме такі прості, щирі та совісні люди, через *«вітражі пам'яті яких досі пульсує світло»* (Лілія Максименко) несуть у собі ті загальнолюдські цінності, які притаманні генетиці нашого народу.

Письменник акцентує увагу не на історичній події, а на її відлунні у душі персонажів твору. Яків є свідком історії, типовим персонажем з *«традиційною сільською ментальністю, прив'язаністю до землі, праці та родинних коренів»*

[32, с. 102]. Сільська ментальність, закоріненість у споконвічні українські цінності, у свій мікросвіт, зближує героя роману Володимира Лиса із персонажами творів західноукраїнських письменників Уласа Самчука «Волинь», «Марія», Ольги Кобилянської «Земля».

«Маленька людина», звичайний селянин має свої секрети виживання, не ламається під тиском обставин, терпляче витримує перешкоди на своєму шляху, бо найбільша його мрія – щасливе життя на своїй землі, добробут родини, продовження роду, забезпечення незнищенності самого життя. Попри те, що Яків не є лідером, його героїзм непоказний, це героїзм «тривання, виживання, терпіння» [49, с. 90]. Чесний, сміливий, шляхетний, здатний до боротьби, витривалий – він нагадує героїв творів американського письменника Ернеста Хемінгуея – героїв кодексу.

Самореалізація героя відбувається у віці тридцяти-сорока років, що припадає на 30-40-ві роки ХХ століття – час складних змін у політиці та суспільстві. «Соціальна ініціація» (Ярослав Поліщук) Якова відбувається в добу випробування характеру, створення родини, народження дітей, а також періоду найтрагічніших катаклізмів в суспільстві. Яків воює у польському війську, потрапляє в полон до німців, переживає муки у таборах, служить у рядах червоної армії і воює проти фашистів, бере участь у визволенні країн Європи від німецьких загарбників, отримує поранення, повертається в село, допомагає бульбашам (учасникам УПА), їздить на заробітки.

Згадуючи дитячі та юнацькі роки, перше кохання, службу у польському війську (*«ординарець, улан особливого кавалерійського полку Війська Польського Другої Жечі Посполитої рядовий Яків Мех. Яків потрапив у кавалерію й дуже тим пишається»* (37, с. 67)), одруження, німецький полон, службу в радянській армії, убивство дружини та дітей, дід Яків переноситься у ті нелегкі, а разом з тим і радісні часи свого минулого. Щира та гірка сповідь столітнього поліщука про щасливі та трагічні моменти в житті помережана роздумами про долю свого краю, свого народу: Яків Мех задається питанням,

яке цікавило багатьох українців, чому вони йдуть одне на одного: «Хто винен у тому? – подумав Яків. – Поляки? Совети? Німці? А хто мого брата змусив узети до рук сокиру?» (37, с. 152). Проте герой не займає відкриту позицію щодо національного питання, про це зазначає Ярослав Поліщук: «Його постійне маневрування й бажання понад усе вижити притлумлює в героєві національну ідентичність. Він лояльний щодо будь-якої влади: охоче служить у польському війську, як остарбайтер працює на нацистську Німеччину, пізніше змушений стати гарматним м'ясом радянської армії. Чудом виживши у війні, підтримує харчами вояків УПА, аби вже через кілька літ на публічному процесі «засуджувати» їх» [49, с. 94]. Сюжетна лінія одруження бідного селянина з багатого шляхтянкою видається трохи надуманою, хоча виправданою романтичним пафосом великого кохання. Автор говорить про своєрідну національну асиміляцію і Якова, і Зосі, яка зреклася свого шляхетства (хоча її польське коріння рятує селян під час нападу німців), вивчила мову й виховувала своїх дітей у місцевих волинських традиціях. Син Артем, що є чоловічою надією роду, також проходить шлях асиміляції – виїздить до Росії і виховує дітей в іншій культурі. Повернення сина додому на столітній ювілей і бажання осісти в рідній хаті вказує на прагнення відновити забуте, але не переконує читача.

Життєпис Якова помережаний любовними пригодами: викрадення з весілля коханої Уляни через нерозділене кохання, любовний зв'язок із польською панянкою Зосею М'ялковською, яка потім стає його дружиною, короткочасні відносини із Неонілою, Гандзею, Світланою. Так заради Уляни герой здатний був на кардинальний вчинок – навіть вбивство її нареченого на весіллі. Розваженість та переконання дівчини рятують запального молодого Якова. Кохання Зосі змінює чоловіка, а народження дітей утверджує його статус в родині. Власне такі чуттєві та мелодраматичні історії, вважає Олександр Клименко, «зрозумілі на рівні основоположних понять: кохання, совість, доброта, співучасть, зрада, покарання тощо» [27].

Проходячи крізь стрій випробувань, герой найдраматичніші події історії «проживає» разом зі своїм народом, хоча не виступає активним учасником суспільного-політичного життя.

Висновки до розділу 2

У романі «Століття Якова» Володимир Лис зображає долю селянина-поліщука Якова Меха через історію України у складі Російської імперії, УНР, Речі Посполитої, гітлерівської Німеччини, радянської України в складі СРСР та незалежної України. Простий волинянин з висоти столітнього досвіду осмислює місце західноукраїнських селян у контексті політичного розвитку держави. Доля Волині упродовж ХХ століття персоніфікована у долі головного героя, який, проходячи крізь стрій випробувань, крізь радощі та втрати, любов та ненависть, стає свідком історії рідного краю.

Руйнуючи усталений погляд на історію, автор реінтерпретує факти дійсності, звертаючись до документів, спогадів очевидців (події Другої світової війни, участь волинян в УПА, створення колгоспів на теренах Західної України). Доля Якова Меха презентована у романі крізь призму найяскравіших подій у приватному житті героя, що прочитуються у контексті історії держави. Образ минулого та сучасного осмислюється через приватний вимір життя героя.

Сімейна сага як жанр характеризується не тільки зображенням зміни поколінь, а й збереженням та передачею важливої інформації про рід, типи взаєностосунків, тобто відображенням життя певного прошарку суспільства. У романі через спогади столітнього Якова знайомимося із традиціями і звичаями селян-поліщуків, родинним укладом, становленням світогляду. Герой згадує найвиразніші сторінки свого життя, які сприяли формуванню свідомості, характеру, морально-етичних якостей. Яків є пасивним спостерігачем

політичних подій, свідком історії, але його витривалість та стійкість гартують характер.

Синтез історичного зображення подій ХХ століття на західноукраїнських землях і вписана в них доля простого селянина від дитинства до старості, зміна поколінь в контексті історичної епохи, дає підстави стверджувати, що роман «Століття Якова» можна характеризувати як роман-сімейну хроніку.

РОЗДІЛ 3

«СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ» ВОЛОДИМИРА ЛИСА: ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД СІМЕЙНОГО РОМАНУ-ХРОНІКИ

3.1. Жанрова своєрідність роману

Романи «Століття Якова» та «Соло для Соломії» об'єднані хронотопом, топосом села Загоряни й утворюють волинську сагу Володимира Лиса, що написана від імені чоловіка та жінки.

Роман «Соло для Соломії» Володимир Лис побудував «за законами пісні», називаючи відповідно розділи: перший – «Заспів», у якому змальовано дитинство та юність героїні, другий – «Приспів» – молоді роки, пошуки любові, народження дітей, життя матері-одиначки, третій – «Finale» – стисло змальовано життя героїні у зрілі роки та похилому віці. Автор зазначає, що пісенна основа реалізувалася у структурі, адже «заспів поступово набирає сили, приспів відображає суть, пришвидшується, а фінал взагалі йде в темпі. Я хотів, щоб роман звучав за законами пісні – не завжди веселої, адже у нас багато журливих пісень» [15]. Жанрова побудова твору визначається авторським задумом – стилізація пісенного твору, часово-просторовими координатами (життя жінки від народження до похилого віку). Музична композиція твору маркована в назві – «*Соло* для Соломії» (виділення моє – Л. Ф.), поняття заспіву використовується у значенні початку (розповідь про початок життя героїні), приспів – повторення групи слів або рядків у тексті (у творі – повторення долі матері дочкою, тим більше, що ім'я у них одне – Соломія), фінал – заключне слово, розповідь про Соломію та долю «її родини і всіх близьких їй людей» (36, с. 327).

Історія життя головної героїні – Соломії Рошук – це розповідь від народження аж до старості (на момент закінчення твору їй виповнюється сімдесят сім років). Саме тому за жанровими ознаками твір можна визначити як

роман-біографію. Тарас Прохасько у передмові до роману назвав «Соло для Соломії» життєписом, подібним до Євангелії [54, с. 5]. Форма життєпису роману визначається чітким хронотопом, описом життя героїні, інтертекстуальною стилізацією до пісенної форми. Пісня є невід'ємною частиною української душі, Соломія часто співає: *«Душа неїна заспівала пісню й не могла спинитися»* (36, с. 248).

Письменник визначив жанр твору як «історію роду, що проростає в історію народу» [36]. Документальність твору детермінована зображенням життя волинян протягом ХХ століття. Розповіді бабусі письменника, історія реальних волинян села Згорани, в якому народився автор, мешканців Полісся стали джерелом його статей для газет та журналів та роману «Соло для Соломії». Збираючи матеріали до рубрики «Невигадані історії», письменник познайомився з жінкою, що стала прототипом Соломії у творі.

Історизм роману-сімейної хроніки своєрідний: реальні події, присутні у творі, самі по собі не цікавлять автора, вони знаходять відображення у формуванні характерів персонажів та зміні поглядів поколінь. У романі Володимира Лиса Соломія (середня) пережила крах Речі Посполитої, прихід більшовиків на Західну Україну у 1939 році, прихід німців у 1941 році, вивезення волинян у Сибір за співробітництво із УПА, часи більшовицької влади і дожила до початку ХХІ ст. Українська історія постає в життєписі Соломії як національний світ, що випробовується ворожим йому світом радянської системи, яка обмежує людину, ставить перешкоди на шляху до щастя, роблячи його в окремих випадках неможливим. Соломія усім своїм життям демонструє спробу долати негаразди світу добром і щирістю.

Хронотоп роману має чітко окреслені часові та просторові параметри: змальовано життя жителів Полісся від 1925 року і аж до початку ХХІ століття (останні події датовані 2003 роком), окреслено суспільно-політичний зріз життя населення цього краю. Прийняття радянської влади на Західній Україні вкладено в уста отця Антонія: *«Отець Андроній помер восени 1939 року, через*

кілька місяців по тому, як прийшли «перші совєти» – «То не мій світ, – були його останні слова» (36, с. 51); призов у лави радянської армії у 1940 р. маркований радянською лексикою: з'явиться «на сборный пункт военкомата для прохождения действительной военной службы» (36, с. 55). Сприйняття більшовицької влади поліськими селянами передано в авторському потрактуванні, в якому вказується на знищені національних атрибутів, підміні більшовицькими ідеями, гаслами: «Поліщуки придивлялися, принохувалися, як у селі казали, до нової влади, котру минулої осені вітали при в'їзді до Загорєн аркою, увітчаною червоними і жовто-блакитними прапорами, флагами по-їхньому. Але через рік про жовто-блакитний колір і згадувати ни мона було, казали, вражеський, буржуазний, ци ще якийсь, теї совєти напридумували слів, що язык поламається» (36, с. 54). Зображена боротьба членів УПА з німцями і більшовиками (Петро-Ярема є активним учасником Української повстанської армії); змальовано нелегкі часи становлення радянської влади на Волині у післявоєнні роки, зокрема, нарахування трудоднів у колгоспі, доба колективізації тощо. Історія родини та історія українського народу накладаються одна на одну, матеріалізуються у народних традиціях, світогляді українців.

Категорія часу у художній структурі твору метафоризується, олюднюється: «Що таке час, який хочеться підігнати, змусити бігти, підстьобнути, перетворити у парубка, що поспішає до коханої, а він повзе, як старезна баба, котра задихано ледве переставляє ноги сільською вулицею, спираючись на костура, та раз-пораз ще й спиняється, аби перепочити – все те відчула Соломія після того, як провела Павла» (36, с. 147). Подорослішавши, при виборі пари жінка не тільки прислухається до свого серця, а розумом осмислює своє призначення: «За ці п'ять років поволі, але неухильно лікував Соломію мудрий дядько-лікар – Час» (36, с. 174). Особистий час, приватна історія Соломії стає виявом загальнолюдської історії, свідченням складних суспільних катаклізмів століття.

У художній структурі роману Ольга Башкирова виділяє дві часові моделі: лінійну і циклічну [8]. Лінійний час реалізується у хронологічному зображенні земного шляху героїні, циклічний є «реалізацією волі абсолюту, втілює закономірність божественного буття» [8]. Крім того, циклічний час детермінований повторенням долі героїнь через ім'я, гріх, спокуту, долю, виявляє тісний зв'язок з ментальними константами людської свідомості. Підтвердженням принципу організації художнього часу є слова отця Андронія: *«Навесні небо зовсім інше. Як і літом, і зимою. У нього, як і в людей, – чотири пори року, тільки в людини раз в житті – і весна, й літо, й осінь, і зима. А в неба – щороку зміна. Небо проживає всі наші літа і всі наші життя»* (36, с. 69). Мудрі сентенції священника про долю, призначення людини, філософію життя буде згадувати Соломія у переломні моменти, моменти власного вибору.

У романі автор найбільшу увагу приділяє осмисленню подій Другої світової війни. Крізь призму індивідуального сприйняття Соломії, намагається «передати екзистенційний досвід людини, яка пережила трагедійні події ХХ століття» [32, с. 171]. Війна руйнувала сім'ї, принесла горе у родини багатьох загорян, адже з кожним тижнем та місяцем все більшало похоронок і *«слухати плачі матерів, сестер, жінок, дівчат, плачі й зойки, що розривали осінню, зимову, а потім і весняну тишу, що рвали, здавалося, не тико душу, землю, али й небо»* (36, с. 153) поштаркам було не під силу. Багатьом принесла чорні звістки поштарка Марія, але і в свою домівку принесла аж три похоронки, *«бо ж усі три брати погинули, та роботи теї гіркої не кинула, до кунця війни пронесла свій хрест і важку, повну горя-горяниці сумку»* (36, с. 153). Наслідки війни були трагічним для тих, хто втратив годувальника, і тих, кого виселили з рідної землі у Сибір за підтримку партизанської боротьби, зокрема родину Петра Климцівського – коханого Соломії. Жінка під час війни втрачає двох закоханих в неї чоловіків – законного, але некоханого Павла (гине в перший день після перемоги у Чехії) та коханого Петра (повісили за участь в УПА).

Безвісті пропав у травні 1942 році брат Соломії – Тарас. Вже за часів незалежності України він дасть звістку і приїде додому з далекої Канади, куди емігрував.

Письменник вдається до реінтерпретації історичних подій післявоєнного періоду, становлення радянської влади на західноукраїнських землях, спекулювання радянських уповноважених з національним питанням, «навернення» селян до нового життя – організації колгоспів, які «відбудовувалися» після війни на *«святій Козацькій землі, Наливайка, котрий і тут, на Волині, з панами боровся, і Гонти та Залізняка, про яких писав батько Тарас, чий портрет у вас висить поруч з іконами, бо такою «народною толокою, коли один за всіх, а всі за одного, коли немає багатих і бідних, а є плече твого сусіда й друга, є робота в колгоспі»* (36, с. 197). Власне, «відродження» колгоспів, створення яких почалося ще в сороковому році, коли *«в колхоз-колгосп подалися найбільшій – майже добровільно, з вискоком, як казали в селі»* (36, с. 195), відбулося в сорок шостому році насильницькими методами: *«взялись агітувати, умовляти, натякати на можливі карі, а то й відверто погрожувати. Дядьки чухали лоби й потилиці – не хотілося з нажитим поліщуцьким горбом ським-таким добром розлучатися, а їхні жінки крадькома, а то й не криючись, витирали сльози й шептали давні замовляння од наглої напасті»* (36, с. 195). Налякані селяни намагалися відтермінувати вступ у колективне господарство, відмовчувалися, але представники більшовицької влади, ці *«незвані гості, котрі були хужіші не тико од татарви, а й од саранчі тьмяно-зеленої, котра недавно двічі прокотилася селом, зрештою забиралися з хати, добившись обіцянок у колгосп вступити, а то й виведених каракулями заяв ци підпису-хрестика на заяві, загодя заготовленій»* (36, с. 195). Одним із таких «уповноважених» був і Вадим Коробченко, коханий Соломії. Володимир Лис відкидає хрестоматійне добровільне сприйняття селянами нової влади та її насильницької політики. Наслідком такої колективізації було не тільки утворення спільних господарств,

але й знищення заможних селян – виселення в Сибір за зловмисний опір колективізації як ворогів українського народу, а їх «куркульські хати» стали конторами, складами або, покинуті господарями, розвалилися.

Нелегкою була праця селян у колгоспі, а особливо з весни 1951 року, коли в історії *«Загорян настає трирічна ера кок-сагізу, яку вони потім не раз будуть згадувати лихим словом»* (36, с. 258). Новий голова колгоспу та інші чиновники вважали культуру стратегічною сировиною, бо з каучука виготовляли шини для військових та вантажних машин. Грошей у колгоспі не платили за роботу, зараховували тільки трудовні, а *«робота повинна була бути без жодної зупинки і не по обіді, як раніше звикли. Дисципліна без «будь-якої отлучки», за «расхищенієм» одразу йшло «наказаніє по всій строгості советського закону»»* (36, с. 260). Проте труднощі колгоспної роботи були прикрашені для Соломії щастям кохання та радістю материнства.

Одним із жанротворчих елементів твору виступає соціально-історичний час, який ототожнюється з особистісним, через призму якого вимірюється життя суспільства, нації, держави. Історія родини Троцюків з невеличкого волинського села на тлі української історії ХХ століття складає сюжетну канву роману «Соло для Соломії». Родинна проза – різновид епосу, який існує в українській літературі з кінця ХVІІІ ст., і хоч зазнав низки змін і доповнень, але зберіг основні свої риси – багатоплановість, увагу до життя пересічних людей, складність сюжетних подій.

Достовірність інформації, публіцистичність, звернення до документів та історичних джерел, і, певна сенсаційність дозволили Володимирі Лису зобразити приватне життя людини у романі «Соло для Соломії», створивши біографічний різновид – сімейну сагу. Власне для сімейної (родинної) хроніки характерним є зображення людей в певний історичний час, розвиток стосунків, що відбуваються на фоні історичних потрясінь. Літературознавець Євген Нікольський, досліджуючи теоретичні аспекти роману сімейної хроніки, вказує на жанрові ознаки, характерні для цієї форми, зокрема часопростір

представлений «життям двох-чотирьох поколінь і займає значний період в історії суспільства, формуючи ще одну специфічну рису жанру – відношення історії країни з історією сім'ї» [46, с. 58]. Зображення життя кількох поколінь українських родин на тлі історії, вплив суспільно-історичних подій на формування чи трансформацію психіки персонажів, часово-просторовий континуум романів визначили жанрову дефініцію твору – сімейна сага.

Для сімейної хроніки характерна послідовність зображуваних подій, події і факти відтворені у лінійній послідовності (time-line), зміна поколінь у контексті історичної епохи: у творі зображено три покоління родини Рощуків. Дослідниця Ї-Лінг Ру вказує, що сімейний роман є певною «енциклопедією, яка дозволяє подивитися на життя людей, життя однієї нації у минулому» [78, с. 169]. Історія сім'ї Троцюків-Рощуків вписується в історичний час. Складовими сімейної саги є розповіді про дитячі, юнацькі роки, час зрілості, реєстрація шлюбу, сімейні стосунки, відносини дітей та батьків, спокійна старість. Доля Соломії була нелегкою: нещасливе одруження, смерть чоловіка і коханого, народження позашлюбних дітей, одруження за «домовленістю», смерть другого чоловіка, переживання за долю дітей та онуків, зустріч зі «старим» коханням, зрада. Пройшовши горнило війни, голод, важку працю у колгоспі, втративши коханого, покинута вагітною, Соломія лишилась все тією ж дівчинкою, з небесними очима, у серці якої вистачало ніжності і тепла для всіх оточуючих. І, не дивлячись на складні перипетії долі, обставини, що вплинули на життя, героїня зберігає себе і духовне надбання свого народу.

Створюючи життєпис Соломії, письменник алюзійно відсилає до відомого в українській літературі зображення долі жінки у романі «Марія» Уласа Самчука. Панорамність модельованої картини світу, хронологія, лінійність зображення, особливості наративних стратегій, зображення життєвого відрізка від народження до старості, любовний трикутник вказують на концептуальну спорідненість з романом-попередником. Кожен з авторів намагається відтворити духовний світ героїнь за допомогою внутрішніх

монологів, художніх деталей, психологічних характеристик. Зближує романи і мотив жіночої долі, що асоціюється з несенням хреста чи гріха. Володимир Лис продовжує літературну традицію, вдаючись до створення панорами «жіночого життя в часи бурхливих історичних перетворень», а підкреслено традиційною формою роману «забезпечує реалізацію авторської настанови» [8]. Безперервність та лінійність художнього часу характеризує епічність зображення та орієнтацію на класичну побудову роману.

Тяглість часу позначилася на перших двох частинах роману Володимира Лиса, в останній частині – час пришвидшує ходу, конденсується, тут автор вдається до європейської епічної традиції XIX століття: *«Оскільки наша розповідь про Соломію добігає до кінця, настала пора розказати, як склалася доля її родини і всіх близьких їй людей. Отож, по порядку. Або по порядку, як досі кажуть в Загорянах»* (36, с. 327). Письменник коротко розповідає про одруження дітей Соломії: старша дочка Маруся виходить заміж за Юрія, сина її найкращої подруги Віри; молодша Соломійка двічі була заміжня – від першого шлюбу з грузином у неї є дочка Тамара, другий чоловік Віталій – це син Гордія (другого чоловіка Соломії старшої); син Олег захоплюється мотоциклами, відомий байкер. У дітей Гордія теж свої сім'ї, внуки є, називають її бабусею, хоча вона їм не рідна мати. І їде вона на весілля до внучки, дочки Світлани. Є в Соломії-старшої і двоє правнуків (це вже внуки Соломії-молодшої), які живуть в Італії. Ніна Ніколаєва, досліджуючи мемуарний жанр і визначаючи типологічні риси, вказує, що «зображення історії сім'ї, що охоплює кілька поколінь <...> і показаної в аспекті приватного, сімейного, домашнього життя» [45, с. 38] є особливістю сімейної хроніки.

Осмилення минулого крізь призму сьогодення, дозволило письменникові створити твір-епопею, сагу про країну у мініатюрі. У романі «Соло для Соломії» Володимир Лис через світовідчуття Соломії, через сприйняття жінкою соціально-політичних та духовних основ суспільства осмислює історичний процес XX століття. Жанровий різновид роману В. Лиса

можна визначити як сімейну сагу, адже у творі детерміновано хронікальність наративу, достовірну інформацію про тогочасні події у суспільстві, фрагментарність подій, психологізм образів, життя родини на тлі історії, спадковість поколінь.

3.2. Життєпис жінки на тлі історії у романі

Хроніка життя Соломії Рошук (дівооче прізвище Троцюк, по-вуличному Зозулик) осмислена через історію Західної України від 20-х років ХХ і до початку ХХІ століття. У передмові до роману «Соло для Соломії» Тарас Прохасько зазначив, що цінність цього твору полягає в тому, що «він є історією цілого людського життя – від початку і до кінця. Нам дуже часто бракує саме такої картини світу. Адже тільки знаючи всю історію людини, можна зрозуміти, чому і як вона чинить у кожному окремому епізоді свого тривання. До того ж історія Соломії тільки називається солом. Насправді в романі все так, як у найсправжнішому житті, коли біографія одного не віддільна від біографії тих, хто поруч. І поруч не фрагментарно, а глибоко, неперервно і довго» [54, с. 6].

Індивідуальне сприйняття світу Соломією реалізоване через авторську дефініцію «соло», невласне пряме мовлення та авторську стратегію. Хоча Соломії у романі три – Соломія (старша) – мати, Соломія (середня) – дочка і Соломія (молодша) – онучка. Головну партію у творі все ж веде Соломія (середня), життя якої змальовано від народження до глибокої старості: щире кохання, нездійсненні мрії, боротьба за себе, історія доброти, віри у диво. Кожна з жінок повторює долю попередньої: кохає одного чоловіка, а виходить заміж за іншого, живе з вірою у добро. У кінці твору з'являється і четверта Соломія – донька брата Тараса, який пропав безвісти ще у війну. Вона має прибути на весілля онучки Соломії і, «за законами жанру, має підхопити м'яча з родовим прокляттям» [62].

Доля Соломії зображена у хронологічній послідовності від народження: *«Народилася дочка Соломії Троцюк, Зозуликів невістки, жони їхнього сина Антона, мешканки поліського села Загоряни, громадянки Другої Жечі Посполитої, на четвертий день після Головосіка, на другий день по святі чи присвятку Семена, 15 вересня 1925 року від Різдва Христового за новим, як у селі казали, польським стилем»* (36, с. 23) до досягнення сімдесяти семи років. Жінка почуває себе здоровою (*«На ногах тримаюся, і казати щось можу, і пам'ять, Бог дав, не одибрало»*) (36, с. 354)) і в планах не тільки побувати на весіллі внучки, але й зустрітися з канадськими родичами. Вказівка на дату і місце народження, складову роду, алюзійно відсилає до євангельського пояснення родоводу.

Дівчинка росла вродливою, милою: *«Про таке личко, як у Соломії, кажуть, що в молоці викупане та росюю умите. Сміхотливі ямочки, що з'являлися на щічках, робили його ще привітнішим. Великі очі ставали все виразнішими, а головне – із світло-сірих небесними, синіми, наче дві великі волошки над маковими квітами щік. Віями, як сказав одного разу тато Антін, мона землю заволочувати, такі пишні. Бровенята ще маленькими просилися у пісню»* (36, с. 29). Мати вважала її ангелочком і переживала, говорячи чоловікові: *«Мені страшно, Антоне... Занадто вона красива й добра. Начеб ангелочка нам Біг послав»* (36, с. 31). Допитливість проявлялася змалечку, їй було цікаво знати про все: *«Чому світять зорі і на чому вони тримаються?»*, *«Як же дме вітер, якщо ми його не бачимо?»* (36, с. 29–30). Вона любила квіти, небо, сонце, рослини, птахів і джмелів, брати навіть називали її «сестрою джмеликів», бо як не дивно, гудіння цих комах приворожувало дівчинку і довго *«могла слухати, як гуде бджола, дзичить комар, пізньої весни – гудуть хрущі над садом. <...> Наче була в цьому якась тільки їй одній зрозуміла чарівна мелодія»* (36, с. 33). У тих бджолиних звуках чула спів маленьких, невідомих їй пташок.

Соломія була щирою дитиною, від неї йшов дивний магнетизм доброти, *«діяла дивна магія її вроди, доброти, приязні до людей»* (36, с. 175). Шанобливо ставилася до старших, до Бога, росла працювитою, допомагала мамі прати татові штани, луцтити квасоллю і горох, годувати качок і курей, збирати зелень для худоби, а *«батьки нарадуватись не могли: “Золота дитина”*, – думав Соломія» (мама – Л. Ф.) (36, с. 31). Дівчинка подружилася із отцем Андронієм, який при першій зустрічі подумав, що то ангел спустився з небес. Навчання у школі давалося дівчинці легко, сприймала *«незнайомі польські слова, та в ній сиділо бісеня, вічно неспокійний дідечко, й гудів, спонукаючи до запитань і до переінакшення чужих слів, веселий волохатий джмелик»* (36, с. 45). Переінакшуючи слова, Соломія виводила з рівноваги вчителя пана Казімежа, який часто великою лінійкою бив дітей за такі «непослухи». Не витримуючи наруги, дівчинка виражає свій протест – кидає школу. Відповіді на її запитання давав отець Андроній – навчав читання, письму, мудрості. Часто вже в дорослому віці згадуватиме Соломія настанови священника, в думках буде звертатися до нього за порадами.

Соломії йшов п'ятнадцятий рік, коли не стало отця Андронія. Вона виросла *«у вельми гарне дівча. Волосся з білого стало світло-пшеничним. На неї задивлялися і загравали з нею не тільки ровесники, а й старші загоренські парубки. А двоє вже точно знали, що Соломія належатиме котромусь із них – сусідські парубки Петро і Павло»* (36, с. 52), народжені напередодні свята і названі матерями на честь двох апостолів, хлопці *«терпеливо чекали, доки ця дівчина – вродлива, як цей світ, прекрасна, як сонце, як небо, як найкрасивіший цвіт на землі – дозріє, аби ввійти до котрогось із них у хату господинею. Щоб це сталося, вони готові були битися з цілим світом»* (36, с. 52). Свій вибір Соломія зупинила на Павлові (тут спрацювала і порада батька), але доля розпорядилася по-своєму – подружнє життя було недовгим, та й нещасливим. Стосунки з коханим Петром були гріховними, бажаними, але недовгими. Війна

забрала у Соломії обох чоловіків – Павло гине у Празі у перший день після закінчення війни, визволяючи братній народ від фашистів, Петра повісили більшовики за участь в УПА. Чоловіки загинули за різні ідеали: Павло за чужі, бо не добровольцем пішов на фронт, а було мобілізовано; Петро захищав національні інтереси у повстанському загоні.

Після війни знайде Соломія своє кохання, матиме ще трьох чоловіків, народить двох дочок Марію та Соломію та сина Олега. З Вадимом, уповноваженим з райкому, познайомилася після війни, але чоловік повернувся до дружини, а зустріч з ним на схилі літ не принесла жінці щастя. Спроба поєднати долі була невдалою, почута розмова Вадима з гостем, коли той назвав її домашньою господаркою, змусила Соломію повернутися додому. Перебуваючи у 1957 році на виставці в Києві в числі делегації передовиків сільського господарства, познайомилася з трактористом з Херсонщини Григорієм. Тільки перед смертю чоловік дізнається про те, що в нього є донька, розкаюється, що проміняв жінку на звання героя соціалістичної праці, послушався порад брата, що жінка-западенка не для нього, бо *«невідомо, що там у неї, родня яка, мо', в бандерах були хто, то, диви, й на тебе тінь упаде, можуть і героя не дати, та вообщє з тими западними ліпше не знатися»* (36, с. 358). Жінка провела його в останню путь, наважившись у сімдесят сім років розшукати колишнього коханого. Своє ж свідоме жіноче життя провела з Гордієм, молодшим від неї, але пішов із життя рано – на шістдесят третьому році життя. Не кохання, а турбота, щирість, тепло приятних стосунків поєднали їх, а ще діти: двоє Соломіїних і четверо Гордієвих, та пізніше ще син Олег у них народиться. Сюжетна лінія, пов'язана із життєвим шляхом Соломії відзначається *«складним сплетінням несподіваних, заплутаних, драматичних, а часом ніби алогічних почуттів і вчинків»* [72, с. 113]. На думку Тараса Прохаська, в житті кожної людини, *«де б вона не була, а чи буде, базових життєвих подій, дій і переживань не так багато: радість, страх, любов, біль, відчай, віра. Поступ історії, зміна часів тільки додають колориту, надають*

можливості проявлятися цим базовим речам у спосіб, який здається неповторним. Але саме так – із сплетення історії великої історії світу – народжується література, яка викликає зворушення й захоплення» [54, с. 5].

Фіксація зовнішнього вигляду Соломії та передача її внутрішнього світу здійснюється автором через портретну деталь, а саме очі, *«такі, як небо в безхмарну погоду»* закохався Петро, адже *«у кутиках її очей (у тебе ж цілі озера, казав Петро) викочуються горошини сльозинок»* (36, с. 109). Через портретні деталі, їх динаміку, автор передає внутрішній стан героїні. Читацька рецепція полягає у сприйнятті авторської концепції особистості. Краса Соломії розквітла після одруження: *«була схожа й на пташку, що от-от має злетіти увись, й на дивну, розквітлу наче саме до сьогоднішнього дня квітку, може, білий горошок, який, правда, розквітає пізніше, а може, ружу-циберку, котра має по краях пелюсток такі самі синюваті краплини-підсвітки. Вона була символом щастя дивно-світлого, і навіть ті, хто не дочекався чоловіків й прийшли, пов'язані чорними хустками, не мали, дивлячись на неї, злої скарлуці в душі. З-під квітчастої хустки-шальохи у Соломії виднілося густе пшеничне волосся, яке вона цього разу не захотіла зав'язувати у вузол, мовби просилося на волю, прагло обцілувати увесь світ, а не тільки ці прекрасні жіночі плечі»* (36, с. 160). Недарма до Соломії-вдови, як і в дівочтві, сватається багато чоловіків, але закохалася вона в «уполномоченого» Вадима, якого причарувала красою та добротою, адже *«то була вже краса не молоденької дівчини, що причаровує, наче око перший цвіт, не дівочька сонячність, а дозрівання, стиглість молоді, вродливої і сильної жінки»* (36, с. 175). І в зрілому віці Соломія залишається також привабливою, щирою, доброю, недарма її називають Білою відьмою з Загорян: *«попри її волю, одлітало колишне, розтавало в тумані, як... Як щойно побачене дерево, всіяне плодами чи багрянцем, що ставав сірим. Як раніше сонце, що силиться просіятися крізь той туман. Як далекий гук... Як пташка з обпаленим крилом, що черкнула плече, аби зникнути в тумані. Вона сама була тою пташкою з обпаленим*

крилом. Вже обпаленим. Білою відьмою. Чис ж плече торкнула, черкнула, обвіяла?» (36, с. 190). Автор прагне передати історію приватного життя жінки протягом майже сімдесяти восьми років, історію її дітей, внуків і навіть правнуків.

Вписуючи долю Соломії в українську історію, автор то детально переповідає про події часу, то лише штрихами окреслює певні віхи доби. Дитячі роки припали на панування Речі Посполитої на західноукраїнських землях. Юнацькі роки – прихід «перших советів» та напад фашистської Німеччини на колишній СРСР. Зрілі роки – утвердження радянської влади на Волині, робота в колгоспі. Старість – це доба незалежності України (у творі окреслена штрихами). Життя за радянської влади відбувалося за новими законами. Наслідки передано через долю сім'ї Троцюків-Рощуків та загорянців. Восени 1940 року забирають до червоної армії брата Тараса, який так і не повернувся до рідного села, емігрував до Канади. Сприйняття більшовицької влади поліщуками передано в авторському потрактуванні: *«Поліщуки придивлялися, принохувалися, як у селі казали, до нової влади, котру минулої осені вітали при в'їзді до Загорєн аркою, уквітчаною червоними і жовто-блакитними прапорами, флагами по-їхньому. Але через рік про жовто-блакитний колір і згадувати ни мона було, казали, вражеський, буржуазний, ци ще якийсь, теї совети напридумували слів, що язик поламається»* (36, с. 54). Нова влада викорінює все рідне для волинян, національне, проповідуючи свою ідеологію, яка по суті виявилася облудною. Зображення голих крамниць у магазинах (*«на полицях вітер босий гуляє»* (36, с. 54)); відсутність найнеобхідніших предметів, продуктів, зокрема гасу, солі, сірників, а ще – вивезення заможних родин до Сибіру, відправлення людей до тюрми в Ковель, Луцьк змальовано у творі як реалії нової влади. Зустріч фашистів, коли розпочалась війна, для загорянців була надією на визволення з-під гніту советів: *«...в село німці прийшли в четвер, як два неповних роки тому більшовиків, стрічали із к'ятами. А як було не стрічати, коли семеро сімей*

вже на Сибір вивезли, двоє у Луцькій, а четверо в Ковельській тюрмі, коли вже війна почалася, постріляли» (36, с. 57). Як бачимо, ставлення німців до населення, особливо до євреїв, було таким же як і більшовиків: розстріли, вивіз української молоді на роботи до Німеччини.

Історично достовірними фактами було переховування селян у лісах від вивезення до Німеччини під час війни. Цей та інші факти Володимир Лис взяв з розповідей бабусі та односельчан: *«я не зустрічав в художній літературі жодного опису, як перед приходом німців, а мені розказували, що це було не тільки на Волині, – люди ховалися по лісах, бо не хотіли, щоб їх вивезли у Німеччину. У мене один із розділів зображає табірне життя серед лісу. Ще один момент – усі пам’ятають, що вирощували кукурудзу, а от кок-сагиз? Жінки з ненавистю говорили про цю культуру, бо вирощувати її було мукою. І вони раділи, коли це припинилося» [15].*

Письменник, спираючись на розповіді родичів, односельчан, жителів Полісся, максимально точно відтворює реалії часу. Події, пов’язані з періодом війни передані через діалоги та внутрішні монологи персонажів, проте автор й сам розповідає про те, що відбувається поза зоною досяжності села: *«Вони, звісно, не знали, скільки то під тим містом полягло з обох боків солдатів. Вояків советських і німецьких. Що був створений спеціальний Четвертий Білоруський фронт для взяття Ковеля і після кількох невдалих штурмів розформований, а з понад двох десятків генеральських погонів позривали по одній, а то й по дві великі зірочки» (36, с. 119). Село не стало плацдармом для воєнних дій, тому мешканці Загорян на власні очі не бачили розриву бомб і тисяч смертей солдат. Тільки чули реви літаків і бачили на сході заграви. Оминули загорян канонади війни, «не знали про “самолічне” палкування маршалом Жуковим командуючого армією, котрий занастив черговий наступ на “Ковле” зі словами, серед яких “засранець, мать твою” були найлагіднішими. Не знали, що після звільнення у Ковелі вціліє два двоповерхові*

будинки, й комісія ЦК, котра приїде, аби виконати таємне поки що рішення про перенесення обласного центру з Луцька на межі області до географічного її центру – Ковеля, побачить суцільні руїни і доповість, що переносити обком, облвиконком і всі інші установи нікуди» (36, с. 119). Визволення від німецько-фашистських загарбників західноукраїнських земель відзначалося звірством радянських полководців щодо тактики бою, повним знищенням міст і сіл, ріками крові простих солдат.

Організація колгоспів у передвоєнні та післявоєнні роки супроводжувалася залякуванням селян виселенням до Сибіру, а ті, хто все ж вступили, намагалися вберегти реманент та худобу. Так батько Соломії став їздовим, бо хотів врятувати коней, яких забрали. Селяни турбувалися про худобу, тому так зворушливо прощалися, віддаючи у колгоспи: *«... хазяйки йшли до корівок і теличок, до коней, кобилок і льох та гладили їх, давали сухарика, а то й бурака альбо оберемок сіна – худобі з копитами й рогами, зело – тим, що з п'ятчками... А то й просто тулилися – до грив ци теплого боку. Звіряли своє горе й обіцяли не забути» (36, с. 196). Важка праця в колгоспі, приниження й залякування владою селян виливалося у бунти, які відразу придушувалися. Права на висловлення власної думки селяни не мали. Заохочення щодо виконання планів та вирощування культур звичайно були – нагородження передовиків поїздками у столицю у складі делегації з області.*

Сучасна доба у творі окреслена штрихами і маркована відповідною лексикою: колгоспів у селах за незалежної України вже не було, розібрали корівники та телятники; Вадим живе під Києвом у великому будинку, був колись заступником міністра, сини стали бізнесменами: *«старший, уже пенсіонер, бо в міліції служив, підполковником закінчив, а менший комсомольську кар'єру робив, потім в науку піти спробував, а як Союз розвалився, то теж бізнесом зайнявся. Будматеріали там, вигідний бізнес, бо ж багато будуються» (36, с. 343–344); вирушаючи в гості до Григорія,*

Соломія бере з собою нове чудо техніки – мобільний телефон, щоб бути завжди на зв'язку з рідними.

У романі «Соло для Соломії» письменник через світовідчуття Соломії, прагне осмислити соціальні, політичні та морально-етичні проблеми доби ХХ століття. Доля Соломії прочитується як історія української жінки із Полісся, вписана в історію України минулого століття. У романі автор створив жіночий портрет на тлі епохи.

Висновки до розділу 3

У романі Володимира Лиса «Соло для Соломії» відтворено життєпис людини на тлі історії – родини Троцюків – Роцуків із невеликого волинського села Загоряни.

Правдивість інформації, звернення до документів та спогади рідних дозволили письменнику відтворити історичну основу роману. Автор у творі вказує на дію зовнішніх обставин на особистість, під впливом яких відбуваються зміни у свідомості героїв твору, заміна одного способу життя іншим (заможні селяни за часів Польщі стають безправними колгоспниками у Радянському Союзі), вказується на зникнення одного суспільного прошарку з його ідеологією, моральними та духовними цінностями, й заміна його на інший тип суспільних відносин. Історія держави, представлена у творі через історію героїні, змальована фрагментарно, проте яскраво: крах Речі Посполитої, прихід більшовиків на Західну Україну у 1939 році, прихід німців у 1941 році, вивезення волинян у Сибір за співробітництво із УПА, часи більшовицької влади, відновлення Україною незалежності у кінці ХХ століття.

Соціально-історичний час у творі ототожнюється з особистим, через призму якого вимірюється життя суспільства. Соломія стає не тільки свідком подій, а й учасником – власним життям хоче врятувати подругу від німецького гетто, сумлінно працює в колгоспі, за що нагороджена путівкою на виставку

народного господарства в Києві. У романі автор подає життєпис Соломії від народження до старості, детально зупиняється на дитячих на юнацьких роках героїня, штрихами окреслює період зрілості та старості, вписуючи її історію в історію держави.

Зображення приватного життя Соломії протягом сімдесяти семи років, її родини, батьків, дітей, онуків, побуту, звичаїв, традицій у творі визначило й жанрову своєрідність – сімейна сага. Для жанру сімейної саги характерною є послідовність, лінійність у зображення подій, зміна поколінь у контексті історичної епохи.

ВИСНОВКИ

Питання виникнення, розвитку й становлення жанру роману-сімейної хроніки залишається актуальним у сучасних літературознавчих дослідженнях. Дискурс цього жанру у зарубіжному літературознавстві став предметом досліджень Керстін Делл, Деніса Джонса, Ніни Ніколаєвої, Євгена Нікольського, Ірини Разумової, Ї-Лінг Ру та інших. У вітчизняному літературознавстві цією проблемою займається Наталії Порохняк.

Роман, у якому зображено образ епохи змін, коли руйнуються життєві орієнтири, виявляються віяння часу, хронотоп «відкритий», а основною темою є історія роду, відносять до жанру сімейної хроніки. Крім того, для сімейної саги важливими є достовірність розповіді, вплетення у канву оповіді історичних подій, тобто історія сім'ї «вписана» в історію держави, тогочасне життя епохи.

Жанровий різновид роману-сімейної хроніки представлений у багатьох літературах: німецькій – «Будденброки» Томаса Манна, англійській – «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі, колумбійській – «Сто років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса. В українській літературній традиції до сімейної хроніки відносять прозові твори ХІХ століття – «Пан Халявський» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Браття-близнець» Олекси Стороженка, «Люборацькі» Анатолія Свидницького. Сучасна вітчизняна епіка поповнилася творами «Стежка в траві. Житомирська сага», «Тіні зникомі» Валерія Шевчука, «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Століття Якова», «Соло для Соломії» Володимира Лиса, «Вільний світ» Тетяни Белімової тощо. Сімейна тема домінує у творах зарубіжної літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття: «Російська сімейна сага» Олени Арсенєвої, «Доля», «Ім'я твоє» і «Зречення» Петра Проскуріна, «Спокута» Ієна Мак'юєна, «Якоб вирішує любити» Каталін Доріан Флореску, «Правік та інші часи» Ольги Токарчук тощо.

Роман сімейна-хроніка побудований на історичному матеріалі й дозволяє широко розкрити сутність взаємин у сім'ї, розвиток роду у кількох поколіннях. Романи Володимира Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» складають волинську сагу. На прикладі долі сімей поліщуків показано певний історичний період із життя нації, зображено тип культури в минулому, життя й еволюцію вибраної письменником спільноти в часі і просторі. Історична основа творів допомогла Володимирі Лису звільнити мислення українців від заангажованості щодо деяких реальних подій та фактів. Реінтерпретація історії – події Другої світової війни, боротьба українців за незалежність (УПА), створення колгоспів на землях Західної України дозволила авторові у «Столітті Якова» та «Соло для Соломії» окреслити певні періоди правдиво, незаангажовано, опираючись на приватну пам'ять героїв, що позбавлена ідеологічного забарвлення. У романах письменник показує як суспільні процеси проникають в особисте життя персонажів: насильницьке записування у колгосп, виселення поляків у Сибір радянською владою, переслідування та знищення вояків УПА, вивезення українців до Сибіру за співпрацю з УПА тощо. Драматичний погляд на Другу світову війну через призму особистих втрат та трагедій (чоловік Соломії загинув на війні, вбито дружину і дітей Якова передягненими в бандерівців нкаведистами) репрезентує особистий досвід Якова Меха та Соломії Рощук. І чоловічий, і жіночий світи стають особливо беззахисними у ситуації тотального мілітарного конфлікту. Життєва доля Якова збігається із столітньою історією Волині, через долю Соломії прочитується історія поліського регіону.

Життєва історія Якова Меха, розказана ним із висоти столітнього досвіду, вписана в історію Волині минулого століття. Звичайний селянин-поліщук проходить випробування долею і стійко переносить труднощі. Історичні події відлунюють у долі героя, він стає свідком історії, його витривалість, стійкість гартують характер. Інтерпретація образу Якова Меха детерміновано епіграфами, що вказують на спорідненість з образами цвіркуна і біблійного Якова, осмислення у символічному та філософському контексті. У романі

«Століття Якова» Володимира Лиса вплітаються елементи, притаманні сімейному наративу: розповідь має документальну основу, наскрізний хронотоп, зумовлений місцем подій та часом життєвого шляху героя. Парадигма твору визначається складовими: зображення дитинства Якова, періоду ранньої зрілості, одруження, створення сім'ї, відносини між батьками і дітьми, мудра і спокійна старість.

Для роману «Соло для Соломії» характерна послідовність, лінійність у зображення подій, зміна поколінь у контексті історичної епохи. Приватна історія Соломії Рошук стає виявом загальнолюдської історії, свідченням складних суспільних катаклізмів ХХ століття. Українська історія постає в життєписі Соломії як національний світ, що випробовується ворожим йому світом радянської системи, яка обмежує людину, ставить перешкоди на шляху до щастя, роблячи його в окремих випадках неможливим. Соломія усім своїм життям демонструє спробу долати негаразди світу добром і щирістю. Зображення приватного життя Соломії протягом майже сімдесяти восьми років, її родини, батьків, дітей, онуків, побуту, звичаїв, традицій у творі визначило й жанрову своєрідність – сімейна сага.

Володимира Лис мав на меті показати в біографічних романах на тлі історичних подій долю українського чоловіка та української жінки, які у пошуках щастя йдуть лише за серцем і роблять вибір за совістю. Це вибір між добром і злом проходить у нових антигуманних реаліях радянського режиму, що придушє особистість і перетинає шлях свободі.

Багатопланове моделювання дійсності, жанрова поліфонія романів «Століття Якова» та «Соло для Соломії» свідчить про художню філігранність письменника у змалюванні історії українських сімей та історії держави. Поєднання рис екзистенційних, психологічних, часово-просторових, осмислення дискурсивної практики нарації дає підстави визначити жанрові дефініції творів як сімейна сага.

Вивчення сімейного наративу у творах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» дало підстави констатувати, що для цих творів характерні риси роману-сімейної хроніки: реалістичне зображення долі кількох поколінь у родині, на прикладі житті сім'ї відтворено певний історичний період з життя окремої нації, зображено суспільний зріз, духовні, етичні, політичні проблеми, змалювання еволюції або деградації певної спільноти у вибраному автором часі і просторі.

Перспективою подальших досліджень є особливості художньої інтерпретації історії західноукраїнських земель у романах Володимира Лиса «Країна гіркої ніжності», «Діва Млинища» та своєрідність зображення людини на тлі суспільно-політичних перипетій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Про роман «Століття Якова». URL : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2010/11/101104_book_lys_yakiv_sp.shtml
2. Астрахан, Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. № 7. С. 175–183.
3. Баканов А. Современный зарубежный исторический роман. Киев : Высшая школа, 1989. 184 с.
4. Баран Є. Апостольська самота Якова... URL : <http://siver.com.ua/forum/62-469-1>
5. Баран Є. Буття Якова на тлі століття української історії : письменники, критики, читачі про роман Володимира Лиса «Століття Якова». *Літературна Україна*. 2013. 24 січня. С. 12.
6. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Вопросы литературы и эстетики. Москва : Художественная литература, 1975. С. 234–407.
7. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
8. Башкирова О. Літературна традиція як основа моделювання художнього світу в романістиці Володимира Лиса (на матеріалі твору «Соло для Соломії»). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2016_3_2
9. Белімова Т. «Стежка в траві. Житомирська сага» Валерія Шевчука та «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі: спільні та відмінні риси поетики. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 20. С. 28–31
10. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
11. Борисенко Н. Особливості композиції роману «Солодка Даруся» М. Матіос. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені*

В. О. Сухомлинського. Серія : Філологічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 4.14. С. 30–35.

12. Бородіца С. Проза Володимира Лиса в сучасному українському літературному дискурсі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Літературознавство: зб. наук. праць. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 43. С. 62–70.

13. Вербич В. Роман-пісня Володимира Лиса: зцілення світлим болем непроминальної любові. *Українська літературна газета*. 2014. 28 лютого. С. 4.

14. Воликовська У. Володимир Лис: «Література для мене – психотерапія душі...». *Літературна Україна*. 2010. 2 вересня. С. 5.

15. Голота Л. Володимир Лис: «Для мене література – це насамперед порухи людської душі». *Слово Просвіти*. 2013. 31 січня – 6 лютого (Ч. 5). С. 10–11.

16. Горбач Н. В. Моральна імперативність епіграфів у романі В. Лиса «Століття Якова». *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ : БДПУ, 2012. С. 183–191.

17. Давидова А. Роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» у світлі літературної критики. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/literature/article/view/2370>

18. Джіоева А. Т. Традиції семейного романа в отечественной прозе ХХ столетия. URL : <https://diss.unn.ru/files/2019/979/autoref-979.pdf>

19. Джугастрянська Ю. Історичний роман в епоху діджитал: чому й навіщо? URL : <http://litakcent.com/2018/09/05/istorichniy-roman-v-epohu-didzhital-chomu-y-navishho/>

20. Дмитренко Н. Поліське житіє простих. URL : <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1722/164/60880/>

21. Жила С. Трагедія адекватна історії: роман Марії Матіос «Солодка Даруся». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 3. С. 6–12.

22. Журба С. Жанрові модифікації роману «Вільний світ» Т. Белімової. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Збірник наукових праць*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 9. С. 61–69.

23. Журба С. Роман «Вільний світ» Тетяни Белімової: своєрідність хронотопу. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Збірник наукових праць*. Кривий Ріг, 2019. Вип. 13. С. 24–32.

24. Забужко О. Напрочуд добра книжка. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. С. 5–6.

25. Зарицький О. Біографія та історія: Чеський біографічний роман 70-х рр. Київ : Наук. думка, 1989. 100 с.

26. Клименко Олександр: Дві рецензії на бестселер Володимира Лиса. URL : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestseller-volodymyra-lysa/>

27. Клименко О. Кілька слів про «Століття Якова» Володимира Лиса. URL : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestseller-volodymyra-lysa/>

28. Ковалевська Є. Володимир Лис: жіночі образи мені цікавіші. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/11/131125_book_2013_interviu_lyse_kovalivska

29. Костецька Л. Часово-просторова організація «волинської хроніки» Володимира Лиса. URL : <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/7183/1/12.pdf>

30. Козак С. Володимир Лис: «Відчув себе письменником, коли написав перший роман». *Літературна Україна*. 2014. 2–9 січня. С. 14–15.

31. Кондратюк М. Гра з історією у романах альтернативної історії В. Кожелянка. *Вісник Донецького національного університету*. Серія. Гуманітарні науки. Донецький національний університет, 2015. № 1–2. С. 132–135.

32. Кривопишина А. Поетика жанру сучасного історичного роману (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний ворон» та Володимира Лиса «Століття Якова»). *Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social*

and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Lublin : Maria Curie-Sklodowska University in Lublin Faculty of Humanities Branch of Ukrainian Studies, 2013. Vol. IV. С. 96–104.

33. Лазаревич Н. Специфіка персонажів у романах «Процес» Ф. Кафки, «Галас і шаленство» В. Фолкнера та «Сто років самотності» Г. Г. Маркеса: порівняльний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 59. С. 113–115.

34. Лис Володимир : «Втеча в слово і допомогла зберегти душу». URL : https://tverdyna.ucoz.ua/publ/avtograf_sesija/avtograf_sesija/volodimir_lis_pro_rekonstrukciju_chasu_i_dolju_mitcja_u_svojikh_tvorakh/8-1-0-105

35. Лис В. «Мені цікаво розповідати історії». *Альманах ЛітАкцент*. Київ : Темпора, 2008. Вип. 2. С. 465–474.

36. Лис В. Соло для Соломії. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.

37. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 240 с.

38. Литературный энциклопедический словарь / под ред. В. Кожевникова, П. Николаева ; редкол. : Л. Андреев, Н. Балашов, А. Бочаров и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1987. 752 с

39. Ліпич Ю. «Бог нам дає свободу і дивиться, як будемо нею розпоряджатися». *Країна*. 2014. № 30. С. 32–34.

40. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

41. Літературні вітражі Володимира Лиса: інтелект-реліз / авт. укладач М. Г. Максименко. Полтава, 2014. 16 с.

42. Михайлюта В. «Століття Якова» і проблема масової літератури в сучасному літпроцесі. *Образ : щорічний науковий збірник*. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. Вип. 14. С. 59–67

43. Найкращий роман десятиріччя презентують за участі Оксани Забужко.
URL : <http://sumno.com/news/2010/08/11/najkraschyj-roman-desyatyrichchya-prezentuyut-za-u/>

44. Насмінчук І. Сильова специфіка прози Марії Матіос: до проблеми єдності формальних та змістових чинників. URL : http://science.kpnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/7/2014/pdf/fil/18/2_05_NasminchukI.pdf

45. Николаева Н. Г. «Семейная хроника» и «Детские годы Багрова-внука» С. Т. Аксакова: формы письма и традиции жанра : дисс. ... канд. филол. наук / РАН, Сибир. отд-ние, Ин-т филологии. Новосибирск, 2004. 207 с.

46. Никольский Е. В. Семейная хроника: проблемы истории и теории. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». 2013. № 2 (6). С. 52–64.

47. Новиков А. О. Роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»: основні теми і образи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія»: збірник наукових праць. Одеса, 2015. Вип. 19, том 2. С. 39–42.

48. Поліщук Я. Герой без героїзму. *Дніпро*. 2011. № 5–6. С. 176–181.

49. Поліщук Я. РЕвізії пам'яті: літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 216 с.

50. Поліщук Я. Українська література періоду незалежності: тенденції розвитку. *Літературна Україна*. 2015. 1 жовтня. С. 14–15.

51. Порохняк Н. Т. Місто як чинник руйнування патріархальних сімейних відносин у романі-сімейній хроніці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 298–304.

52. Порохняк Н. Т. Роман сімейна хроніка з погляду літературознавчої антропології. *Питання літературознавства*. Чернівці : Вид-во Чернівецького нац. ун-ту, 2010. Вип. 79. С. 134–145.

53. Порохняк Н. Роман-сімейна хроніка та сімейний нарратив (інтертекстуальне прочитання). *Волинь філологічна : текст і контекст*. Луцьк, 2009. Вип. 7. С. 222–230.

54. Прохасько Т. Кант для Соломії. Лис В. Соло для Соломії : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. С. 5–6.

55. Процик І. В. «Століття Якова» В. Лиса: спроба прочитання. *Філологічні науки. Вісник Запорізького національного університету*. 2013. №3. С. 146–151

56. Приліпко І. Художній синкретизм твору Валерія Шевчука «Тіні зникомі». URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31866/18-Prylipko.pdf?sequence=1>

57. Разумова И. А. Когнитивные основы семейного нарратива. URL : <http://www.ruthenia.ru/folklore/rasumova4.htm>.

58. Разумова И. А. Современный русский семейный фольклор как этнокультурный феномен (северо-западный регион) : дис. ... доктора исторических наук : 07.00.07 – этнография, этнология, антропология. Санкт-Петербург, 2000. 508 с.

59. Рецензії на книгу В. Лиса «Століття Якова». URL : <http://www.livelib.ru/book/1000458092>

60. Родик К. Попередній рейтинг Шевченкіани: Мирослав Дочинець, Володимир Лис, Юрій Щербак. *Україна молода*. 2013. 27 листопада. С. 11.

61. Рудич В. Роман-трилогія Сігрід Унсет «Крістін, дочка Лавранса» як приклад жанру сімейної саги. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 166–171

62. Самохіна С. Володимир Лис. Соло для Соломії. URL : <http://svit-bibliophil.blogspot.com/2014/06/blog-post.html>

63. Свидницький А. Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті. Київ : А.С.К., 2006. 640с.

64. Свято Роксоляна. З цього можна зробити насправду добрий сценарій, або Деякі міркування про тріумфальний роман Володимира Лиса. URL : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestseler-volodymyra-lysa/>

65. Симонова Л. А. Трилогія Э. Базена «Семья Резо» в контексте французского семейного романа : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 – література народів стран зарубіжжя (література народів Європи и Америки). Москва : Московский государственный областной университет, 2005. 268 с.

66. Скаріна О. Художній час і художній простір у документалістиці. *Олександр Галич – особистість, учений, громадянин : Збірник наукових праць, присвячених 60-річчю доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки й техніки України Олександра Галича*. Луганськ : Знання, 2008. С. 353–359.

67. Скорина Л. Загадки Володимира Лиса. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія: збірник наукових праць*. Черкаси, 2011. Вип. 10. С. 94–105.

68. Стасик М. В. Фольклорна-етнографічні джерела роману В. Лиса «Століття Якова». *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : філологія. 2017, Вип. 16. С. 60–65

69. Сушко С. Поетика хронотопу в американському та британському постмодерністському романі : типологія та компаративні аспекти. *«Над берегами вічної ріки» : темпоральний вимір літератури : матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2015 р.)* : зб. Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2015. С. 151–153.

70. Сушко С. О. Хронотопний поліфонізм роману «The Recognitions» Вільяма Гедіса. *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 127, ч. 1. С. 240–248.

71. Тебешевська-Качак Т. Історія, що стає літературою у стилі Оксани Забужко. URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/02/09/083513.html>

72. Хом'як Т. Жінка на вістрі історії (за романом Володимира Лиса «Соло для Соломії»). *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць*. Філологічні науки. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2014. № 1. С. 110–118.

73. Чик О. Романи «Люборацькі» А. Свидницького, «Хмари» І. Нечуя-Левицького, «Літопис Пташиної Слободи» В. Раабе, «Еффі Бріст» Т. Фонтане як сімейні хроніки. *Наукові виклади. Літературознавство*. 2014. №4. С. 29–33.

74. Шевчук Валерій. Тіні зникомі. Сімейна хроніка. Київ : Темпора, 2002. 304 с

75. Янченко К. Володимир Лис: «Українською мовою, холера, можна творити класну літературу!» *Високий замок*. 2014. 8 січ. С. 3.

76. Dell K. The Family Novel in North America from Post-War to Post-Millennium : A Study in Genre. URL : https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/179/file/diss_dell.pdf

77. Jonnes D. The matrix of narrative family systems and the semiotics of the story. Berlin; New York : Mouton de Gruyter. 1990. 294 p.

78. Ru Yi-Ling. The family Novel. Toward a generic definition. New York : Peter Lang Publishing Inc., 1992. 215 p.

79. Palczewski J. K. John Gaslworthy. Warsawa: Czytelnik, 1981. 100 s.